

บทที่ 4

ประวัติศาสตร์ ความทรงจำ และเรื่องเล่าจากชุมชน

ในเรื่องระบบเศรษฐกิจ และการค้าขายในฝั่งธนบุรี

ในบทนี้จะกล่าวถึงประวัติศาสตร์บอกเล่าของผู้คนเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจการค้า และความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน ผ่านความทรงจำ และประวัติศาสตร์บอกเล่า โดยใช้กรณีศึกษา 3 แห่งชุมชน คือ 1. บริเวณชุมชนบ้านปูนและวัดคฤหสบัติ 2.ชุมชนคลองสาน และ 3.ชุมชนบ้านบุและพื้นที่ใกล้เคียง เพื่อให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ความทรงจำของผู้คนผ่านระบบการค้าขายในอดีต

การค้าขายสินค้าที่มากับเครือข่ายคมนาคมทางน้ำ : คำบอกเล่าจากชุมชนบ้านปูน บางยี่ขัน

ชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณฝั่งธนบุรี ถือเป็นชุมชนที่มีความสำคัญในฐานะเมืองค้าขาย เนื่องจากภูมิประเทศที่ติดริมน้ำทำให้สะดวกต่อการคมนาคมในการติดต่อค้าขาย ดังนั้นชุมชนริมน้ำจึงเป็นเสมือนชุมทางการค้าของหัวเมือง และของพื้นที่ต่าง ๆ ใช้เป็นเส้นทางลำเลียงสินค้า และก่อรูปขึ้นมาเป็นตลาดค้าขายของผู้คนในช่วงตั้งแต่สมัยอยุธยา จนกระทั่งสมัยปัจจุบัน โดยเฉพาะพื้นที่ชุมชนฝั่งธนบุรียังถือว่าเป็นพื้นที่ที่เปรียบเสมือนคลังสินค้าให้กับกรุงเทพมหานคร ทั้งในแง่ของการติดต่อการค้า และการแลกเปลี่ยนสินค้ากับพื้นที่ต่าง ๆ ดังเช่นในพื้นที่บ้านปูน บางยี่ขัน ถือเป็นชุมชนหนึ่งริมน้ำเจ้าพระยาที่มีพัฒนาการเติบโตมากับความเป็นศูนย์กลางทางการค้าระหว่างหัวเมืองต่าง ๆ เช่น นครสวรรค์ อยุธยา ราชบุรี นครปฐม ฯลฯ กับกรุงเทพมหานคร

ประวัติศาสตร์ที่มาของบ้านปูน

“บ้านปูน” เป็นชื่อตำบลหนึ่งในเขตบางกอกน้อย ฝั่งธนบุรี มีอาณาเขตทิศเหนือจรดวัดคฤหสบัติ ทิศใต้จรดคลองบางยี่ขัน ทิศตะวันออกจรดแม่น้ำเจ้าพระยา และทิศตะวันตกเป็นสวนผลไม้ (ปัจจุบันเป็นบ้านจัดสรรและตลาดที่ชาวบ้านเรียกว่า ตลาดใหม่)

ปราณี กร่ำส้ม (2549;180) ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านปูน ตามคำบอกเล่าของชาวบ้านหลายท่านที่กล่าวถึงการอพยพของบรรพบุรุษ ดังนี้

“...บรรพบุรุษอพยพกันมาจากพระนครศรีอยุธยาตั้งหลักแหล่งที่ท่ามาหินอยู่บริเวณนี้ (บ้านปูน) ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี คราวเดียวกันกับที่พระเจ้าตากสินพร้อมไพร่พลอพยพลงมาครั้งที่พม่าเข้าตีกรุงศรีอยุธยาเมื่อปี พ.ศ.

2310 ผู้คนที่ติดตามพระเจ้าตากสินลงมาจากอยุธยาครั้งนั้นคงจับจองสร้างบ้านเรือนอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่บริเวณบ้านขมิ้นขึ้นไปทางเหนือ จนถึงบางยี่ขัน บ้านปูน และบางพลัด...”

เรื่องนี้ก็สอดคล้องกับที่จอมพลประภาส จารุเสถียร ที่เล่าไว้ให้ลูกหลานของท่านว่ามีคำบอกเล่าสืบต่อกัน มาว่า

“...ต้นตระกูลของเราเป็นข้าราชการ แต่เดิมทีนั้นอยู่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และได้อพยพลงมาเมื่อกรุง ไกล่แตก โดยหนีลงมาตามลำแม่น้ำเจ้าพระยา แล้วมาขึ้นที่บางพลัดในปัจจุบันนี้ เพราะเห็นว่าเป็นชัยภูมิที่เหมาะสม เนื่องจากทางเหนือขึ้นไปพม่าได้ตั้งค่ายยึดไว้ จนใกล้กับบริเวณพระนครศรีอยุธยา ขณะที่ทางต่ำลงมาใกล้ปากน้ำ คือบางกอกและธนบุรีไม่มีค่ายพม่า จึงได้พากันขึ้นอาศัยอยู่และตั้งชื่อพื้นที่บริเวณนั้นว่าบางพลัดคือบางพลัดถิ่น”

เมื่อครั้งที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีมีบริเวณที่ชาวบ้านทำปูนเป็นอาชีพหลัก เรียกว่าย่านตำบลศาลาปูน ทำปูนขาว ปูนแดงกับหมากพลู ส่วนย่านบ้านเกาะชวดก็ทำเครื่องทองเหลืองเป็นอุปกรณ์สำหรับใส่ปูนแดง เรียกว่า “เต้าปูน” ทำ “ไม้ค้ำกปูน” ลักษณะคล้ายไม้พาย แต่ขนาดเล็กเพื่อให้เหมาะสมกับขนาดของเต้าปูน นอกจากนี้ยังผลิต “ผอบยา” สำหรับใส่ยาเส้นยาสูบ ที่ใช้กินกับหมาก

ดังนั้นการมาตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านปูนจึงยังคงรักษาอาชีพดั้งเดิมไว้ เรียกชื่อตำบลที่อยู่ว่าตำบลบ้านปูน ซึ่งตามหลักฐานระบุว่า จารึกมคลองบางกอกน้อยลงมาเหนือวัดระฆังแต่เดิมเรียกว่า ตำบลสวนลั่นจี่ ตำบลสวน มังคุด และตำบลบ้านปูน “ถึงโรงเหล้า เคาถลั่นควันโขมง” บางตอนจากนิราศภูเขาทองที่ท่านสุนทรภู่ได้ประพันธ์ เพื่อบรรยายถึงบรรยากาศริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาในสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่ถึงกระนั้นยังมีหลักฐานระบุว่า ย่านบางยี่ขันนั้นจะเป็นย่านที่มีมาตั้งแต่อยุธยา เนื่องจากมีวัดสวนสวรรค์อยู่ในบริเวณชุมชน ซึ่งต่อมานั้นได้ กลายเป็นวัดร้างย่านบางยี่ขันเป็นที่รู้จักควบคู่กับโรงสุรบางยี่ขัน ซึ่งโรงสุรแห่งนี้ สันนิษฐานว่าอาจมีมาตั้งแต่สมัย รัชกาลที่ 1 สิบมา การตั้งโรงงานสุรบางยี่ขันสันนิษฐานว่าอาจจะมาจากสาเหตุที่ว่าบริเวณนี้ใกล้กับบ้านเดิมของ พระยาราชมนตรีบริรักษ์ (ฎ) ต้นสกุลภมรมนตรี ข้าราชการในกรมพระคลังมหาสมบัติ ผู้ได้กำกับดูแลการเดาสุรา ในรัชกาลที่ 3 ด้วยเหตุนี้จึงอาจมีการตั้งโรงงานสุราไว้ในบริเวณใกล้เคียงกันเพื่อความสะดวกในการดูแลควบคุม นอกจากนี้การตั้งโรงงานสุร การตั้งโรงงานสุรบางยี่ขันยังเป็นสาเหตุทำให้มีกลุ่มแรงงานชาวจีนเข้ามาในพื้นที่ แห่งนี้จำนวนมาก เพื่อมาเป็นแรงงานตัดกั้นสุร และเกิดการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนขึ้น โดยเฉพาะบริเวณริมน้ำ ใต้สะพานพระราม 8 ในปัจจุบัน

สำหรับ “บ้านปูนบางยี่ขัน” นั้น มีข้อสันนิษฐานที่มาอยู่สองประการ ประการแรกกล่าวไว้ในหนังสือ สะพานพระรามแปดว่า “ชุมชนบ้านปูน” เริ่มปรากฏในพงศาวดารสมัยปลายกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี เชื่อกัน ว่าชุมชนนี้อพยพมาจากเมืองอยุธยามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี โดยมาตั้งรกรากอยู่ระหว่าง โรงพยาบาลศิริราชและวัดระฆัง ด้วยทำเลที่ตั้งที่เหมาะสม บ้านปูนจึงกลายเป็นแหล่งเพาะปลูกสำคัญแห่งหนึ่งของกรุงเทพฯ เพราะติดแม่น้ำเจ้าพระยา ประกอบกับมีคลองบางยี่ขันเชื่อมต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยาทำให้สะดวกใน การคมนาคมขนส่งและติดต่อค้าขาย อาชีพหลักของชาวบ้านปูน คือ ทำสวน ปลูกหมาก ทำปูน และค้าขายปูน ซึ่ง

ในอดีตพื้นที่บ้านปูนจะแบ่งเป็น 2 ส่วน ตามแนวกำแพงวังเจ้าอนุวงศ์ จากการสัมภาษณ์นายนำชัย ศิวกุล กัธร (เนี้ยว แซ่หลาย) อายุ 76 ปี เป็นรุ่นที่ 2 ของตระกูลเล่าว่า แต่เดิมคนในชุมชนบ้านปูนในพื้นที่ปัจจุบันจะเรียกว่า “ชุมชนท่าบน” ประกอบไปด้วยผู้อาศัยคนไทย และเรียกบริเวณที่ถัดจากกำแพงเจ้าอนุวงศ์ลงไป ซึ่งเป็นบริเวณใต้สะพานพระราม 8 ในปัจจุบันว่า “ชุมชนท่าล่าง” ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของชาวจีน

ภาพที่ 8 แสดงภาพถ่ายอากาศบริเวณชุมชนท่าล่าง
ที่มา ศศิธร ศิลปวุฒยา, 2560.

การตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านในบ้านปูน บางยี่ขัน จึงเกิดขึ้นจากกลุ่มคนที่อพยพลงมาจากอยุธยาในช่วงสมัยก่อนที่กรุงศรีอยุธยาจะแตก และนำอาชีพดั้งเดิมคือการทำปูนตีดัวมาด้วย บริเวณดังกล่าวจึงมีชื่อเรียกว่าบ้านปูนมาจนกระทั่งปัจจุบัน นอกจากกลุ่มคนที่อพยพมาจากอยุธยาแล้วนั้น จากคำบอกเล่ายังพบได้ว่ากลุ่มคนที่อยู่อาศัยดั้งเดิมในบ้านปูนยังปรากฏว่ามีกลุ่มเจ้านาย และข้าราชการบริพาร รวมทั้งกลุ่มคนจีน คนมอญ ที่เข้ามาเป็นแรงงานจากการตั้งโรงงานสุรายี่ขันในช่วงต้นรัตนโกสินทร์อีกด้วย ดังนั้นกลุ่มคนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในชุมชนบ้านปูน จึงประกอบไปด้วยผู้คนที่หลากหลาย ทั้งคนไทย คนจีน คนมอญ เป็นต้น

ทำบน-ทำล่าง : กลุ่มผู้คนที่หลากหลายในบ้านปูน

ภาพที่ 9 แสดงแผนผังจำลองชุมชนบ้านปูนในอดีต แสดงพื้นที่ทำล่าง-ทำบน

ที่มา ศศิธร ศิลปวัฒนา, 2560.

จากการพูดคุยกับนายนำชัย ศิวกุลคำธร (เนี้ยว แซ่หลาย) เล่าว่า ชุมชนทำบน บ้านปูน ในอดีตถือเป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มชนชั้นสูงและข้าราชการ ที่ดินเกือบทั้งหมดเป็นกรรมสิทธิ์ของตระกูลเก่าแก่ในย่านนี้ เช่น ตระกูลธนะภูมิ ตระกูลบริพัตร ตระกูลรามสมภพ ตระกูลสมิถมาน ตระกูลศาระสวัสดิ์ เป็นต้น โดยในอดีตนั้น ครอบครัวต่าง ๆ มักจะปลูกบ้านเป็นบ้านเดี่ยว พร้อมพื้นที่ทำสวนผลไม้ โดยส่วนใหญ่พื้นที่เหล่านี้จะไม่ติดริมแม่น้ำเจ้าพระยา แต่มีคลองเชื่อมเพื่อออกไปคลองบางกอกน้อย ซึ่งลักษณะสวนผลไม้แบบนี้ยังปรากฏอยู่บริเวณใกล้เคียงบ้านของนางสาวอัจฉริยา รามสมภพ

กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ที่บ้านปูน อาจแบ่งได้เป็น 3 ช่วงเวลา คือ

กลุ่มคนที่เข้ามาอาศัยในบ้านปูนช่วงที่ 1 อพยพลงมาจากอยุธยา เป็นกลุ่มเก่าแก่อดั้งเดิม อาจกล่าวได้ว่ากลุ่มนี้เป็นกลุ่มบุกเบิกและเป็นกลุ่มแรกที่เริ่มก่อร่างสร้างตัวที่บ้านปูน จากหลักฐานปรากฏชัดเจน 2 ตระกูล ได้แก่

1.1) ตระกูลที่ใช้นามสกุลว่า ธนะภูมิ ต้นตระกูลธนะภูมิ คือ ชุนสุขุมนาฏนิตยภัคดี (ทิม) ปลัดกรมในสมเด็จพระนางเจ้าสุทมาลมารศรีพระราชเทวีในรัชกาลที่ 5 สำหรับบรรพบุรุษของสกุลธนะภูมินี้เป็นผู้ริเริ่มการทำปูนที่บ้านปูนบางยี่สิบ และถือว่าเป็นพระญาติฝ่ายมารดาของเจ้าคุณจอมมารคาสาลี พระสนมเอกในรัชกาลที่ 4 เจ้าคุณจอมมารคาสาลีเป็นธิดาของสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) และเป็นเจ้าจอมมารดาใน

สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทธานามารศรี พระอัครราชเทวีในรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นพระมารดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าสุทธาทิพยรัตน์ กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์ และจอมพลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต คนในตระกูลนี้บางที่ก็เรียกกันว่า “พระญาติบ้านปูน”

1.2) **ตระกูลที่ใช้นามสกุลว่า จารุเสถียร** บรรพบุรุษของตระกูลนี้อพยพมาจากอยุธยาพร้อมกับบรรพบุรุษในตระกูลธนงูมิ มีความสนิทสนมและนับถือกันเหมือนญาติสนิท เท่าที่มีหลักฐานปรากฏคือพระยาพิชัยพิริยะกิจ (เป้า จารุเสถียร) อดีตผู้ว่าราชการเมืองพระประแดง บิดาของพลเอกจำเริญ และจอมพลประภาส จารุเสถียร

คนกลุ่มนี้ถือเป็นผู้ถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินโดยส่วนมากของชุมชนบ้านปูน สำหรับตระกูลธนงูมิเป็นตระกูลที่ประกอบอาชีพการทำปูนแดงสืบมาจากอยุธยา จากหนังสืองานศพเรื่องชีวิตและครอบครัว พลโทสุรเสฎฐ งามสมภพ ทายาทตระกูลธนงูมิซึ่งมีความใกล้ชิดกับพลโทสุรเสฎฐ ได้บรรยายถึงสภาพชุมชนและครอบครัวเมื่อครั้งอดีตไว้ว่า

“ชาวบ้านปูนบางยี่ขัน บ้านเราอยู่ติดกับโรงงานสุราบางยี่ขันตรงข้ามวังบางขุนพรหม บ้านปูนเป็นตำบลเล็ก ๆ มีบ้านอยู่ไม่กี่หลังคาเรือน ผู้ใหญ่ของแต่ละบ้านก็มิได้อยู่ไม่กี่ตระกูล ฉะนั้นชาวบ้านปูนทั้งหมดจึงรู้จักกันและนับถือเป็นเสมือนญาติพี่น้องกันทั้งตำบล ทุกครัวเรือนมีส่วนเป็นของตนเอง มากบ้างน้อยบ้างประมาณ 2-5 ไร่ ฉะนั้นชาวบ้านจึงมีฐานะและสภาพเป็นชาวสวนโดยแท้จริง เว้นครอบครัวของผม (ธนงูมิ) เท่านั้นที่ทำอุตสาหกรรมปูนแดงด้วย โดยคุณพ่อและพี่สาวของผมสร้างเตาเผาหินทำปูนขาวเพื่อทำปูนแดงเป็นเตาขนาดใหญ่มาก เวลาเผาหินไฟจะลุกโชติช่วงเห็นไปทั่วท้องน้ำเจ้าพระยา เราสามารถผลิตปูนแดงได้วันละหลายคัน มีพ่อค้าจากแหล่งต่าง ๆ ทั่วกรุงเทพฯ ทั้งใกล้และไกลมาซื้อจากเราไปจำหน่ายต่อ จนทำให้ทางราชการกำหนดซื้อขายที่ผอมอยู่ว่า บ้านปูน พ่อบ้านหัวหน้าครอบครัวก็มีบ้างเป็นบางคนที่เป็นข้าราชการแต่ไม่กี่คน ส่วนแม่บ้านทุกตระกูลและทุกบ้านเป็นแม่บ้าน และชาวสวนโดยอาชีพทุกคน ผมไม่เห็นผู้หญิงแม่บ้านคนใดมีอาชีพรับราชการ เด็กๆ ลูกบ้านปูนรุ่นผมมีไม่กี่คน การคบหาเล่นหัวกันมักจะรวมไปด้วยกันทั้งหมด ไปเดินตามสวน ยิงนกตกปลา เล่นตะกร้อที่วัด เล่นฟุตบอลที่ลานมะเกลือ ว่ายน้ำเกาะเรือฟางหรือว่ายน้ำข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นประจำ โดยเฉพาะวันหยุดเสาร์อาทิตย์ ส่วนวันธรรมดาก็พากันเกือบทุกวันที่ทำอาบน้ำทำหิน ซึ่งทุกคนในบ้านปูนต้องมาอาบน้ำกันที่นั่นในตอนเย็น ไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ ผู้หญิงหรือผู้ชาย คนส่วนใหญ่ที่มีพื้นที่อยู่ที่บ้านปูน เห็นการทำปูนมาตั้งแต่เกิด กอหินปูนที่ขึ้นมาเตรียมเผาเป็นปูนขาวเป็นที่ป็นป้ายสนุกสนานของเด็ก ๆ ส่วนกองหินริมแม่น้ำก็ใช้เป็นที่ทำอาบน้ำและนั่งเล่นในเวลาเย็น นอกจากนั้นถึงวันทำบุญฉลองศาลเจ้าซึ่งถือว่าเป็นเจ้าประจำตำบล จะมีจิวฉลอง 3 วัน 3 คืน เป็นการมหรสพของหมู่บ้านที่ถือว่าเป็นงานใหญ่อย่างหนึ่งของพวกเด็ก ๆ และคนหนุ่มสาว การทำปูนจะเป็นที่รำคาญบ้างคือ เสียงครกกระเดื่องตำขี้มันที่ได้ยินตั้งแต่ประมาณตีสี่ และควันไอร้อนที่เกิดจากการเผาหิน แต่เนื่องจากเป็นความเคยชินจึงไม่เดือดร้อนแต่อย่างใด”

นอกจากนี้ ในหนังสือชีวิตและครอบครัวยังได้บอกเล่าเรื่องราวการทำปูนแดง โดยในหนังสือกล่าวถึงการทำปูนไว้ว่า หินปูนที่เราทำปูนนี้ ขนมาจากเขา จังหวัดราชบุรี เพราะว่าเป็นแหล่งหินที่ดีที่สุดในการทำปูน “วิธีขนก็คือใช้เรือขนาดใหญ่บรรทุกมาจนเกือบลำ ล่องแม่น้ำเจ้าพระยามาขึ้นฝั่งตรงนี้”

“เตาเผาปูนมีขนาดใหญ่และแข็งแรงมาก เพราะทำจากอิฐมอญก้อนใหญ่และหนา ความสูงของเตานั้นประมาณ 4 เมตร กว้าง 5 เมตร และยาว 6 เมตร ด้านบนจะโปร่งไม่มีหลังคา วางซุงท่อนใหญ่สองท่อนพาดเอาไว้เป็นคาน ที่ด้านล่างของเตาจะมีช่องประตูอยู่สองด้าน ด้านละสองช่อง เพื่อเอาไว้เป็นที่ใส่หินและโกยหินออกหลังจากที่เผาจนหินสุ สำหรับขั้นตอนการเผาปูนนั้น คุณอุดมเล่าว่าต้องนำก้อนหินปูนมาเรียงกันบนพื้นอิฐมอญในเตา โดยวางให้ชิดสลับกันเป็นฟันปลา ที่สำคัญคือต้องเว้นช่องว่างตรงปากประตูไว้ ให้มีเนื้อที่สำหรับใส่ฟืนไม้แสมเข้าไปและจุดไฟ คุณอุดมเสริมด้วยว่า การเผาปูนนั้น คนเผาต้องหมั่นเติมฟืนตลอดวันตลอดคืน และต้องมีความชำนาญมากพอที่จะดูว่าหินที่เผาสุกดีหรือยัง” (พลโทสุรเสฏฐ งามสมภพ และครอบครัว, 2545 : 15 – 21)

คำบอกเล่าในหนังสือนี้สอดคล้องกับรายงานการตรวจราชการมณฑลราชบุรีของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย โดยกล่าวถึงหินที่นำมาทำปูนขาว และปูนแดงว่า ส่วนใหญ่ใช้หินจากเขา จังหวัดราชบุรี ซึ่งแต่เดิมผู้ทำปูนจะต้องไปเก็บหรือนำหินมาจากเขาด้วยตนเอง ราวปีพ.ศ. 2468 มีผู้ที่ระเบิดหินจำหน่ายแก่ผู้ทำปูนโดยคิดราคาเป็นหลา โดยหินปูนก้อนใหญ่หลาละ 3 บาท ขนาดก้อนเล็ก หลาละ 2 บาท ภายหลังจึงมีพ่อค้านำหินบรรทุกเรือ ล่องตามลำน้ำจากราชบุรีมาส่งที่บ้านปูน เมื่อเรือมาถึงจะมีคนงานขนขึ้นมากองไว้เป็นภูเขาสูงประมาณ 3-4 เมตร เรียงรายไปตามริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่ชาวบ้านปูนเรียกกันว่า “ทำปูน” หรือ “ทำหิน” ซึ่งเป็นที่ริมแม่น้ำที่ชาวบ้านมักจะมาอาบน้ำและนั่งเล่นรับลมกันในสมัยก่อน

เมื่อทำปูนเสร็จแล้วจะนำปูนมาใส่ห หรือกระปุกที่ซื้อมาจากเกาะเกร็ด ส่วนใหญ่จะมีคนมารับซื้อถึงแหล่งผลิตที่บ้านปูน โดยพ่อค้าจะมาทางเรือ เรียกว่า “เรือร้อย” คือ จะซื้อปูนโดยนับถังหรือปีบที่ใส่ปูนที่ละร้อย ปูนที่ใส่ปีบเรียบร้อยแล้วจะมีคนงานแบกเอาไปใส่เรือที่มีกระสอบปูนที่พื้นเรือ บ้างก็ใช้เรือเก่าปูเพื่อไม่ให้ปูนไหลออกจากเรือ

นอกจากนี้ชาวบ้านบางคนก็นำปูนไปขายแถวปากคลองตลาด ปากคลองเทเวศร์ โดยจะนำปูนใส่ปีบเอาลงเรือไว้ตั้งแต่ตอนเย็นแล้วนำไปฝากไว้ที่ท่าเรือวัดคฤหบดี พอเช้ามีดีสามดีสี่ก็ขึ้นมาจากหุงข้าวใส่เรือไปกินระหว่างทาง บริเวณปากคลองตลาดจะมีเรือคอยรับซื้อปูน เป็นเรือขายกะปินำปลาจากระยอง จันทบุรี พอขายกะปินำปลาหมด ก็ซื้อปูนกลับไปขายได้อีกไม่เสียเที่ยว

นายเนี้ยว แซ่หลาย ให้ข้อมูลว่า เมื่อครั้งที่ตนอายุ 10 ปี หรือราวปีพ.ศ. 2490 ยังเห็นเตาทำปูนอยู่บริเวณลานกลางชุมชนหรือพื้นที่ศาลเจ้าในปัจจุบันโดยจะมีเรือบรรทุกหินปูนจากเมืองราชบุรีมาส่ง ส่วนขมิ้นเข้าใจว่ามาจากราชบุรี สมุทรสงคราม และสมุทรสาคร ฟินใช้ฟืนไม้แสม ได้มาจากสมุทรสาคร และเกลือได้มา

จากงานเกลือสมุทรสาคร การทำครั้งหนึ่งจะตั้งเตาไว้เกือบ 10 วัน เฝ้าอยู่อย่างนั้น เมื่อเสร็จแล้วก็จะมีเรือมารับไปขายยั้งที่ต่าง ๆ ทั้งในเขตกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง การทำปูนได้ยกเลิกไปในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เนื่องจากทางราชการสั่งให้มีการพร่างไฟจึงไม่สามารถทำปูนได้ เพราะการเผาปูนจะเกิดแสงไฟลุกโชติช่วง ทำให้ข้าศึกเห็นได้ง่าย และอาจคิดว่าเป็นสถานที่สำคัญก็อาจจะมีระเบิดได้ ประกอบกับในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีการประกาศให้เลิกกินหมาก และขอร้องให้ชาวสวนโค่นตอกหมาก จึงเป็นช่วงที่เลิกทำปูนไป เมื่อเลิกทำปูนแล้ว บางครอบครัวก็ทำอาชีพอื่น เช่น ตีมีด ทำผักกาดตอง ทำโรงถลุงดีบุก เป็นต้น

“เข้าขม้น” ซึ่งจากคำบอกเล่าของคนในชุมชนเล่าว่าปัจจุบันเข้าขม้นจมนอน้ำ บริเวณริมตลิ่งชุมชนบ้านปูน นับเป็นหลักฐานสำคัญที่สามารถโยงไปถึงการทำปูน อาชีพหลักของชาวบ้านปูนแห่งนี้เมื่อหลายสิบปีก่อนได้เป็นอย่างดี เข้าขม้นมีรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านบนเป็นหลุมกลมเรียงติดกัน 5 หลุม เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 2 ฟุต นับเป็นเครื่องมือสำคัญชิ้นหนึ่งในการบด “ขม้น” ให้ละเอียดเพื่อนำไปผสมกับ “ปูน” เพื่อทำปูนสำหรับกินกับหมากนั่นเอง [นายเนี้ย แห้วหลาย (สัมภาษณ์) 10 พฤศจิกายน 2560]

กลุ่มคนที่เข้ามาอาศัยในบ้านปูนช่วงที่ 2 ปรากฏในช่วงประมาณปี.ศ. 2470 จากการสัมภาษณ์ทายาทของตระกูลรามสมภพ ซึ่งนับว่าเป็นกลุ่มคนที่ได้เข้ามาอาศัยในบ้านปูนช่วงที่สองพบว่า สาเหตุของการเข้ามาอาศัยในบ้านปูนช่วงที่สองนี้ มีสาเหตุจากการเข้ามาบริหารราชการในบริเวณพระนคร โดยเฉพาะในวังบางขุนพรหม และภายหลังได้มีการแต่งงานกับตระกูลดั้งเดิม จนเกิดความสัมพันธ์ในลักษณะเครือญาติในชุมชนบ้านปูนเมื่ออดีต จากการสัมภาษณ์อัจฉริยา รามสมภพ ได้กล่าวถึงสาเหตุการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของครอบครัวไว้ว่า

“ครอบครัวของเราอยู่ที่นั่นมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 คุณปู่ของดิฉันชื่อ นายแป๊ะ รามสมภพ สกุลเดิม “เงินสังเกด” ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น ขุนดุษฎีวิจิตรย์ ปลัดกรมคนแรกของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า นภาพรประภา กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกลินี และได้รับพระราชทานนามสกุลจากสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตร กรมพระนครสวรรค์วรพินิตว่า “รามสมภพ” เนื่องจากเป็นข้าราชการพลเรือนสังกัดกระทรวงทหารเรือ โดยถวายตัวเป็นมหาดเล็กในสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ฯ ขณะพระองค์ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงกลาโหม) และประทับอยู่ที่วังบางขุนพรหม ต่อมาคุณปู่ได้สมรสกับนางสาวเลื่อน ศิริสัมพันธ์ ซึ่งเป็นราชินิกุลในรัชกาลที่ 3 และเป็นข้าหลวงในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าสุทธาทิพยรัตนสุขุมขัติย์กัลยาณี กรมหลวงรัตนโกสินทร์ พระเชษฐภคินีของเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ฯ ในขณะนั้น คุณปู่มีบ้านเดิมอยู่ในสวนหลวงวัดปฐมบุตริอาราม (วัดยี่สาม) ริมคลองบางผักหนาม ตำบลบางบำหรุ อำเภอบางพลัด จังหวัดธนบุรี ต่อมาหลวงสุขุมนาถนิตยภักดี (ทิม ธนะภูมิ) และพระนครสวรรค์วรพินิต (เพิ่ม ธนะภูมิ) ได้ชักชวนมาซื้อที่ดินและปลูกบ้านที่บ้านปูนบางยี่ขันนี้ เนื่องจากใกล้ที่ทำงาน ซึ่งก็คือวังบางขุนพรหม คุณปู่ของดิฉันจึงได้ย้ายมาปลูกบ้านที่นี่ตั้งแต่ปี.ศ. 2470 และอยู่กันมาตลอดจนถึงทุกวันนี้” [อัจฉริยา รามสมภพ (สัมภาษณ์) 10 พฤศจิกายน 2560]

สำหรับการเข้ามาของคนช่วงที่สองนี้ที่เข้ามาในช่วงเวลาใกล้เคียงกันโดยเท่าที่ทราบคือกลุ่มที่เข้ามาสกุลต่อไป

- สกฺลเสนาณรงค์ (นามสกฺลเดิม อากาศะพันธฺ์)
- สกฺล ตารสวัสดี
- สกฺลมหาสันทนะ
- สกฺลสวัสดีบุตร
- สกฺลศศิบุตร
- สกฺลวิชัยวัฒนนะ
- สกฺลศรีนทุ
- สกฺลรามสมภพ

กลุ่มคนเหล่านี้ ส่วนมากยังคงมีอาชีพรับราชการต่อเนื่องมายังรุ่นลูกและหลาน นอกจากนี้ยังพบการทำสวน จากคำบอกเล่าของอัญฉริยา รามสมภพ ได้เล่าว่า “เป็นรูปแบบสวนของแต่ละครอบครัว อยู่ใกล้กับบริเวณบ้านแต่ละหลัง โดยอาศัยแม่บ้านเป็นคนดูแลสวน มีส่วนน้อยที่จะจ้างคนจีนมาเป็นคนสวนแต่ก็ยังพบเห็นบ้าง ซึ่งในอดีตนิยมทำสวนยกร่อง ปลูกผลไม้หลากหลายชนิดแบบสลับ อาทิ มังคุด พุเรียนหมอนทอง กล้วย มะละกอ มะปรางค์ มะไฟ และ ผลไม้ที่เป็นที่รู้จักคือ เงาะบางยี่ขัน โดยมากจะปลูกและนำไปขายในวัง มีเรื่องเล่าว่ารัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเงาะพันธุ์นี้มากถึงขนาดที่ยกเลิกการเก็บอากรจากสวนเงาะและให้คนในวังมารับซื้อจากสวน นอกจากนี้ การขายก็นำมาขายตามบ้านริมคลองโดยการลัดเลาะตามคลองได้แก่ คลองวัดพระยาศิริ คลองวัดคฤหบดี โดยใช้เรืออีแปะ เรือมาด ออกไปยังบางกอกน้อย และมีบางส่วนที่นำไปขายที่ปากคลองตลาด ตลาดเทเวศร์ และตลาดบางลำพู แต่ในปัจจุบันไม่มีคนรู้จักเงาะพันธุ์นี้แล้ว หายไปพร้อมกับการเป็นที่รู้จักของเงาะโรงเรียน”

ความโด่งดังของผลไม้นี้จากสวนย่านบางยี่ขันนี้ มีการกล่าวถึงในหนังสือ “ตำราปลูกไม้ผล กับตำราปลูกข้าวของโบราณ” ซึ่งเป็นตำราปลูกไม้ผลที่ถวายในรัชกาลที่ 5 และตำราปลูกข้าว หนังสือเล่มนี้จึงเป็นการรวมตำราทั้งสองอย่างไว้ด้วยกัน หนังสือเล่มนี้กล่าวถึงผลไม้จากย่านบางยี่ขันสองชนิดคือ พุเรียน และเงาะ ความว่า

“พุเรียนนี้พันธุ์ที่อยู่ตำบลบางกอกน้อย บางยี่ขัน ไม่ชอบน้ำ ถ้าแรกลงเพียง 2-3 ปี น้ำท่วม 2 วันตาย ชอบที่ดอนสักหน่อย ถ้าจะปลูกต้องดอนดีกว่าเพาะ แต่เมื่อปลูกนั้นไม่ได้ขุดฝังเหมือนไม้ทั้งปวง ต้องเอาไม้ทอกลางเสี้ยนทำเข็มรอกันหลุมแล้วพูนดินเป็นโคกขึ้น จึงเอาต้นพุเรียนลง เพราะจะอาศัยรากทอกลางให้เย็น จึงจะเจริญงาม ต้องปลูกระยะห่างกันประมาณ 3 วา ถ้าเวลาแรกลง 2 คอก 6 ปี มีผลแต่เล็กน้อยฟังสอนแปน ถ้า 7 ปี ต้นลำงามบริบูรณ์ คราวฤดูหนึ่งประมาณ 30 ผล

“เงาะพันธุ์ที่อยู่ตำบลบางยี่ขัน เงาะบางยี่ขัน เป็น เงาะล่อน เหลืองใหญ่, เหลืองเล็ก, แปบ ชอบดอนเหมือนกับพุเรียน ถ้าแรกลงเพียง 2-3 ปี น้ำท่วม 2 วันตาย เป็นไม้ดอนดีกว่าเพาะ ปลูกระยะห่างกันประมาณ 6 คอก ถ้าแรกลง 2 คอก 3 ปี มีผลแต่เล็กน้อยฟังสอนแปน ถ้า 5 ปี ต้นลำงามบริบูรณ์ คราวฤดูหนึ่งประมาณ 400 ผล” (มหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาพลเทพ, 2467 : 11)

สำหรับกลุ่มคนที่เข้ามาอาศัยในบ้านปูนช่วงที่ 3 เป็นกลุ่มที่มาจากกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เข้ามาในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ผ่านการค้าขายทางน้ำ โดยเฉพาะการค้ากับโรงงานเตาอั้งโล่ โดยเข้ามาอาศัยเช่าที่ดินและปลูกบ้าน บ้างค้าขายทางเรือโดยเฉพาะอาหาร เช่น กระเพาะปลา ขนมไทย เป็นต้น มีการพายเรือขายไปตามคลองบริเวณใกล้เคียง จากการสัมภาษณ์คุณชัย (67 ปี) เล่าว่าพ่อย้ายมาจากนครชัยศรีเข้ามาในชุมชนช่วงปีพ.ศ. 2502 มารับจ้างทำงานในโรงเตา ส่วนตนตอนนั้นอายุได้ราว 10 ปี เข้าเรียนที่โรงเรียนศฤงคารดี และอยู่ในชุมชนเรื่อยมาจนกระทั่งปัจจุบัน ในช่วงเวลานั้นคนทำงานในโรงเตาเยอะอายุไล่เลี่ยกับพ่อของตน และส่วนมากก็มาจากนครปฐม ราชบุรี สุพรรณบุรี เช่าที่อาศัยมาตั้งแต่ยุคนั้นจนกระทั่งตอนนี้จากรุ่นพ่อแม่มาถึงรุ่นหลาน

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และคำบอกเล่าจึงอาจจะแสดงให้เห็นว่าผู้คนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนบ้านปูน บางยี่ขัน ประกอบไปด้วยกลุ่มคนที่อพยพมาจากอยุธยา และมาตั้งถิ่นฐานถาวร ส่วนหนึ่งเป็นกลุ่มเจ้านาย หลังจากนั้นจึงมีกลุ่มข้าราชการที่ทำงานใกล้ ๆ พื้นที่เริ่มเข้ามาและเกี่ยวดองกันในลักษณะของการแต่งงาน กลุ่มคนสุดท้ายคือกลุ่มแรงงานที่เข้ามาหลังจากในพื้นที่เริ่มมีโรงงานเตาอั้งโล่ โรงงานสุรา และโรงงานทำขนมจีน กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในชุมชนจึงมีความหลากหลายทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม

โรงงานสุรา ศูนย์กลางการค้าที่หลากหลาย

ภาพที่ 10 แสดงภาพถ่ายโรงงานสุราบางยี่ขันในอดีต

ที่มา Mekhong (2000) ประวัติความเป็นมา เล่าขานผ่านประวัติศาสตร์ การเดินทางของตำนานสุราไทย. (ออนไลน์) เข้าใจได้จาก https://www.mekong.com/history_th.html, เข้าถึงเมื่อวันที่ 5 มกราคม, 2561

ในขณะที่ที่บ้าน บ้านปูนเป็นที่รู้จักในเรื่องของการทำปูนแดง บ้านข้าราชการ และการทำสวน บริเวณถัดลงมาริมแม่น้ำเจ้าพระยาก็รู้จักกันในนาม “ท่าล่าง” พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์และที่ดินของตระกูลชนภูมิ ท่าล่างถือเป็นพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับโรงเหล้าและการอยู่ร่วมกันของคนหลากหลายชาติ กลุ่มคนที่เข้ามาอยู่อาศัยเป็นกลุ่มแรกคือ กลุ่มชาวจีนแต่จีวี่ที่ได้อพยพและลงหลักปักฐานภายในพื้นที่ท่าล่างนี้ โดยอาจแบ่งได้เป็น 2 ชวง คือ

ชวงแรก เป็นกลุ่มชาวจีนที่มาจากเมืองจีน โดยมากเป็นคนแต่จีวี่ ส่วนใหญ่เข้ามาตั้งถิ่นฐานพร้อมกับการตั้งโรงงานสุรา ราวรัชกาลที่ 1-2 ชาวจีนกลุ่มแรกนี้มีอาชีพเป็นคนงาน (จับกัง) ในโรงงานต้มกลั่นสุรา มีหัวหน้าควบคุมและขึ้นอยู่ในบังคับบัญชาของนายอากรที่ผูกขาดการทำและจำหน่ายสุรา โดยเสียค่าอากรสุราให้รัฐบาล ต่อมาภายหลังกรมสรรพสามิตได้เข้าไปควบคุมการทำงาน แต่คนจีนที่เป็นหัวหน้า หรือนายอากรที่ผูกขาดเรื่องสุราก็ยังปฏิบัติงานอยู่ต่อไป โดยแปรสภาพเป็นข้าราชการ ในสังกัดกรมสรรพสามิต กระทรวงการคลัง หัวหน้าคนจีนคนสุดท้ายมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงสิทธิโรปกรณ์ มีชื่อว่า หลงจู๊ปัก

นายเนี้ยว แซ่หลาย เล่าว่า พ่อแม่ของตนเดินทางมาจากเมืองจีน และได้เข้าไปทำงานในโรงเหล้า รับผิดชอบในบริเวณโรงเหล้ามีศาลเจ้าไม้ที่เป็นที่เคารพสักการะของคนจีน เคยมีการแสดงงิ้วในโรงเหล้าประจำปี ตอนหลังมีคนเข้าไปไหว้จำนวนมาก และเกิดความวุ่นวายจนโรงเหล้าต้องปิดไม้ให้เข้าไปศาลเจ้า จึงมีการขอซื้อเอาจากศาลเจ้ามาสร้างศาลไม้ในชุมชน บริเวณท่าล่างนี้ถือเป็นชุมชนคนจีนขนาดใหญ่ มีตลาด ร้านค้า ทั้งด้านอุปกศบริเวณโคกสำหรับชาวจีน

จากฉบับ พ.ศ. 2484 กรมสรรพสามิตได้ผลิตสุราปรุงพิเศษ 35 ดีกรี ที่ชื่อว่าแมงไขง และต่อมาโรงงานสุราบางยี่ขันเปลี่ยนผ่านสังกัดจากกระทรวงการคลังมาขึ้นอยู่กับกรมโรงงานอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม และเข้าสู่ยุคที่รัฐบาลเปิดให้เอกชนประมูลเข้าโรงงาน เพื่อเพิ่มกำลังการผลิตเมื่อปี 2503 ผู้เช่ารายแรกคือ บริษัท สุรามหาศาล จำกัด และได้รับการต่อสัญญาอีก 10 ปี ตั้งแต่ปี.ศ. 2513 จนถึงปี.ศ. 2523 ถือเป็นกาเปลี่ยนแปลงของบางยี่ขันและบ้านปูนอย่างยิ่ง ระยะเวลาดังกล่าวทำให้ผู้คนต่างถิ่นเข้ามาในชุมชนผ่านการดำเนินงานในโรงสุรา

จากการสัมภาษณ์นายชาย คงเมือง (76 ปี) ลูกจ้างโรงสุราบางยี่ขันได้เล่าว่า ตนเป็นคนบ้านแพ้วสมุทรสาคร และได้เข้ามาเป็นลูกจ้างราวปี.ศ. 2507 โดยมีหน้าที่ทำบเหล้าจากอกตั้งผลิตเหล้าลงไปสู่เรือโยงสำหรับขนแบ่งไปขายตามสาย ตนนั้นรับผิดชอบสวนหนบุรี โดยเรือขนจะผ่านปากเกร็ด บางใหญ่ คลองอ้อมน้อย ซึ่งในช่วงนั้นคนงานส่วนใหญ่เป็นลูกหลานของคนจีน คนท่าล่างมักจะทำงานในโรงงานสุราสืบทอดจากบรรพบุรุษของตน มีคนมอญซึ่งมาจากบริเวณละแวกวัดบวรมงคล หรือวัดสิงขร ซึ่งเป็นชุมชนมอญขนาดใหญ่ที่มีอาศัยอยู่ตั้งแต่ปี.ศ. 2352 เรียกว่า นอกจากนี่ยังพบคนไทยโดยเฉพาะลพบุรี สุพรรณบุรี อยุธยา มาทำงานที่โรงงานแห่งนี้ด้วยเช่นกันซึ่งกลุ่มคนไทยจะรับรู้ว่าผ่านการค้าขายทางเรือและชักชวนกันมาทำงานในโรงสุรา ในปีนั้นมี

คนทำงานในโรงงานราว ๆ 700-800 คน ภายในโรงงานไม่มีบ้านพักให้พนักงาน ดังนั้นคนในโรงงานจึงนิยมเช่าบ้านบริเวณใกล้กับโรงงาน เช่น ในบ้านปูน ใกล้บริเวณวัดคฤหบดี และบริเวณแถบวัดพระยาศิริ เป็นต้น

จนกระทั่งปีพ.ศ. 2517 พบว่า โรงงานในช่วงเวลาดังกล่าวได้มีการขยายการผลิต จากคนงาน 700 คน ขยายจนมีพนักงานเกือบ 3,000 คน อันเป็นช่วงที่โรงงานสุราษฎร์ฯ ยื่น ขึ้นอยู่กับกรมโรงงานอุตสาหกรรม นอกจากการขยายส่วนการผลิตมีแผนกและโรงต่าง ๆ มากขึ้น โดยเฉพาะโรงล้างขวด เนื่องจากในอดีตการซื้อสุรายี่บัว (พ่อค้าส่ง) จะต้องนำขวดเก่ามาแลกเพื่อซื้อสุราขวดใหม่ จะมีท่าเรือขนส่งโดยเฉพาะ ผู้ขายจะทำหน้าที่แบกหามและงานในโรงล้างจะเป็นงานของผู้หญิงเป็นส่วนมาก ทั้งคนไทยและคนมอญ ซึ่งจะทำหน้าที่ล้างขวดเพื่อนำไปบรรจุ บางครั้งก็จะจ้างคนในชุมชนบ้านปูนเข้ามาช่วยรับล้างขวดด้วย นอกจากนี้ยังมีอาชีพเหลาจุกก็กส่งโรงงานสุรา ซึ่งส่วนมากเป็นผู้หญิงในบ้านปูนที่ว่างจากงาน นำไม้ลำพูมาเหลาเป็นจุกกส่งโรงงานสุรา การเพิ่มขึ้นของคนงานในโรงงานสุรา ทำให้ต้องสร้างโรงเรียนภายในโรงงานให้กับบุตรของพนักงานชื่อว่าโรงเรียนโรงสุราษฎร์ฯ ยี่บัว ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนบางยี่ขันสงเคราะห์ และเด็กในชุมชนบ้านปูนบางส่วนก็ได้เข้าไปศึกษาระดับชั้นประถมศึกษาที่นี่ นอกจากโรงเรียนก็มีสถานพยาบาลสำหรับรักษาพนักงานของโรงงานโดยเฉพาะ ซึ่งจะมีหมอจากโรงพยาบาลศิริราชมาประจำการ

การขยายตัวของโรงงานสุราษฎร์ฯ ยี่ขันทำให้เกิดรวมทั้งมีผู้คนจากพื้นที่ต่าง ๆ หลังไหลเข้ามาในย่านบางยี่ขันมากขึ้น ทำให้ตลาดท่าล่างมีความคึกคัก คนจีนบางส่วนก็แยกไปประกอบอาชีพค้าขาย ได้แก่เครื่องประดับ ทำเกี๊ยว ขายอาหารจีน แต่อาชีพที่ทำกันมากและเป็นที่จดจำได้ดีนั่นคือ การทำผักกาดดอง จนได้รับการเรียกขานว่าเป็นท่าผักกาดดอง โดยเป็นการทำผักกาดดองแบบจีนแต่จีว นำผักกาดดองล้างให้สะอาด โดยใช้พื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาและหมักไว้ในโถดินเผา ทุกวันจะมีเรือมารับเพื่อไปขายที่ตลาดพรานนก ตลาดเทเวศร์ ตลาดศรียาน และตลาดบางพลัด เป็นต้น

จากคำสัมภาษณ์คุณชัย (67 ปี) และคุณอาร นพคุณ (79 ปี) พบว่าแต่เดิมบริเวณท่าล่าง ริมแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเรือนแถวไม้ของคนจีน และมีความคึกคักมาก ในส่วนของท่าล่างเป็นตลาดอาหารขนาดใหญ่ที่คนในโรงงานสุราษฎร์ฯ ยี่ขัน คนในชุมชนใกล้เคียงและข้าราชการฝั่งบางขุนพรหมจะแวะเวียนมารับประทานอาหารเป็นประจำ ของขึ้นชื่อก็ได้แก่ เบ็ดเตล็ด กระจ่างปลา อาหารไทยและจีน หลากหลายชนิด นอกจากนั้นคนจีนส่วนใหญ่ก็ยังเป็นลูกจ้างในโรงงานผืนซึ่งตั้งบริเวณท่าเรือริมแม่น้ำเจ้าพระยาอันเป็นกิจการของคุณหญิงเต็ม ธนะภูมิ สำหรับบริการคนงานโรงงานสุราษฎร์ฯ และคนทั่วไป

ภาพที่ 11 แสดงแผนผังสรุปที่พัฒนาการของชุมชนบ้านปูน

ที่มา ศศิธร ศิลปวุฒยา. 2560.

จีน มอญ : แรงงานที่มาพร้อมการผลิตเตาและขนมจีน

ภาพที่ 12 แสดงภายในโรงผลิตเตาอั้งโล่

ที่มา ศศิธร ศิลปวุฒยา. 2560.

นอกจากอาชีพรับจ้างในโรงสุรา การทำเตาอังโล่ถือเป็นอีกอาชีพเก่าแก่ของกลุ่มคนจีน นายเนี้ยวเล่าว่า การทำเตาเริ่มต้นราวปีพ.ศ. 2479 โดยมีเจ้าของเป็นชาวจีน จะเรียกกันว่าเผาแม่ ภายในชุมชนทำบนนี้ยังคงปรากฏโรงผลิตเตาอังโล่อยู่ราว 5 โรง อันได้แก่ โรงเตานายวัง โรงเตาเจ็กระ โรงเตานายบี (นายจี้) โรงเตานายเนี้ยว และโรงเตานายส่งฮุย ตั้งอยู่ตลอดแนวริมแม่น้ำ โดยเป็นการเช่าที่ดินของตระกูลบริพัตร และตระกูลชนะภูมิ การตั้งริมน้ำก็เพื่อความสะดวกในการขนส่ง ซึ่งโรงเตาแต่ละโรงจะมีท่าย่อย เพื่อขึ้นกลบ ดินและ ชี้ได้ เรียงรายกันไปตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยา

ในอดีตมีคนงานเข้ามาทำงานอยู่ในแต่ละโรงงานราว 20 คน ส่วนมากเป็นคนไทยที่มาจากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเริ่มจากการค้าขายดิน ชี้ได้ และ กลบ ให้กับโรงเตา และเริ่มมีการชักชวนผู้คนเข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงาน การทำงานในโรงงานมีการแบ่งงานระหว่างชายหญิงที่ชัดเจน แรงงานที่เป็นผู้ชายจะทำหน้าที่ตั้งแต่การผสมดิน นวดดิน จนกระทั่งขึ้นรูปเตา ในขณะที่ฝ่ายหญิงทำหน้าที่ในการทำรังผึ้งแทนคนในโรงงานก็รับหลายกะ และสามารถเวียนทำงานได้ในทุกโรงงาน โรงงานเตาถือเป็นอีกจุดสำคัญของย่านบางยี่ขัน คนทั่วไปที่สัญจรทางน้ำมักจะเรียกว่าเป็นท่าโรงเตา เนื่องจากบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาริมฝั่งบ้านปูนนี้ถือเป็นย่านท่าเตาที่มีขนาดใหญ่ที่สุด เมื่อเกิดการไม่ตี และโรงเตาค่อยปิดตัวลงในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่การใช้หินลดลง แรงงานคนไทยบางส่วนได้ย้ายกลับไปยังถิ่นกำเนิด และไปสร้างโรงเตาอังโล่ อีกอาชีพทำเตาคือเป็นของตนเอง ถือเป็นร่องรอยที่เกิดจากการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมร่วมกัน โรงเตาที่สืบมาจากบ้านปูนพบมากริมแม่น้ำในฝั่งนครปฐมและราชบุรี

ถ้าออกไปจากโรงเตาใกล้กับบริเวณท่าล่างจะเป็นโรงงานทำขนมจีนขนาดใหญ่ โดยชาวจีนชื่อ ยายเนี้ยว ไม่ทราบนามสกุล ซึ่งเข่าช่วงมาจากผู้เช่าแรกอีกทอดหนึ่ง โรงงานทำขนมจีนตั้งอยู่บนที่ดินของตระกูลชนะภูมิ ในอดีตจะมีเรือมารับขนมจีนในบริเวณนี้ จนกระทั่งเรียกว่า ท่าโรงขนมจีน ส่วนใหญ่พ่อค้าแม่ค้าจะนำเรือมาเทียบเพื่อรับขนมจีนและนำไปขายยังตลาดต่าง ๆ เช่น ตลาดเทเวศร์ บางลำพู สามเสน เป็นต้น

ในปัจจุบัน ทั้งโรงเตาอังโล่และโรงขนมจีนได้ปิดตัวลง เหลือเพียงตัวอาคารที่ได้ปรับเปลี่ยนให้เป็นบ้านเช่า ราคาถูกสำหรับผู้มีรายได้น้อยให้เข้ามาเช่าอยู่อาศัย

ภาพที่ 13 แสดงภายในโรงเตาอั้งโล่ปรับเปลี่ยนเป็นบ้านเช่า
ที่มา ศศิธร ศิลปวุฒยา. 2560.

ตลาดอาหาร

ในอดีตนั้น ชุมชนบ้านปูนถือเป็นตลาดอาหารขนาดใหญ่ บริเวณท่าบนจะมีแม่ค้าทั้งชาวไทย และชาวจีน มาขายของสด และมีคนจากชุมชนใกล้เคียง โดยเฉพาะชุมชนวัดคฤหบดีมาแวะเวียนซื้อข้าวของเพื่อนำกลับไปปรุงอาหารทุกวัน ในขณะที่ท่าล่างจะเป็นตลาดอาหารที่ปรุงสุกแล้ว โดยเฉพาะอาหารจีนที่ขึ้นชื่อ คนนิยมซื้อไปรับประทาน และเป็นลูกค้าประจำแก่กันมายาวนาน ตลาดในชุมชนบ้านปูนจึงถือเป็นอีกพื้นที่พบปะของคนในชุมชน

ความสัมพันธ์ของชุมชนบ้านปูนกับชุมชนรอบข้าง ในอดีตนั้นโดยมากเป็นรูปแบบเครือข่ายติดอกจากนี้ก็เกิดจากการค้าขายเกือตลกกัน จากคำบอกเล่าของ นางสาวอจรียา รามสมภพ (67 ปี) พบว่าช่วงก่อนปีพ.ศ. 2500 บริเวณท่าบนนั้นมีตลาดของสดซึ่งจะมีพ่อค้าแม่ค้าพายเรือมาจากทะเลศรี บางลำพู มาขายของสดเช่น ผัก เนื้อสัตว์ต่างๆ และยังมีคนจีนที่อาศัยอยู่ริมน้ำท่าเลือดไก่ เลือดหมูขาย ในส่วนของท่าล่างจะเป็นตลาดขายกับข้าว อาหารปรุงแล้ว เช่นเปิดพะโล้ กากเพ และของหวานส่วนมากเป็นคนจีน และจะมีบริเวณท่าพื้นที่จะเป็นพบปะของคนในชุมชนที่จะมาอาบน้ำและเป็นแหล่งพบปะของคนในชุมชนเป็นประจำ

นอกจากความสัมพันธ์ดังกล่าวแล้ว ในอดีตชุมชนเหล่านี้ยังมีกิจกรรมทางพุทธศาสนาร่วมกัน อันเป็นวัฒนธรรมของคนไทยที่สืบทอดมาแต่ในอดีต ในวันสำคัญทางพุทธศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชาวันเข้าพรรษา วันออกพรรษา และวันสงกรานต์ เป็นต้น ชุมชนเหล่านี้ก็มีโอกาสทำบุญกุศล และมีกิจกรรมร่วมกัน

เช่น การเวียนเทียน การก่อบพระเจดีย์ทราย วัดที่เป็นศูนย์กลางมีคนไปร่วมทำบุญกันมากกว่าแห่งอื่น คือ วัดพระยาศรีไอศวรรย์ เนื่องจากตั้งอยู่ในย่านกลางของชุมชนต่าง ๆ

นอกจากนี้ ในอดีตบริเวณวัดดาวดั่งส์ มีลานกว้างใช้เป็นที่พักค้าขายอมมะเกลือ เรียกกันว่า ลานมะเกลือ ตอนเย็นเมื่อเก็บค้าขายอมมะเกลือแล้ว และไม่ใช้ดูฝน มักจะใช้เป็นสนามฟุตบอล ตะกร้อ และเล่นว่ากันว่าเป็นการสนุกสนาน และเชื่อมความสัมพันธ์ของชุมชนต่าง ๆ เป็นอย่างดี

สำหรับบุตรหลานในชุมชนนั้น ในสมัยก่อน ถ้าเป็นเด็กผู้ชายในตระกูลข้าราชการหรือชนชั้นสูง มักจะเข้าไปเรียนที่โรงเรียนเซนต์คาเบรียล หรือโรงเรียนในฝั่งพระนคร ส่วนเด็กผู้หญิงก็มักจะเรียนที่โรงเรียนสวนสุนันทาวิทยาลัย หรือในปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ซึ่งในอดีตการเดินทางมักจะเป็นการข้ามเรือไปที่ท่าเกษม บริเวณวังบางขุนพรหม ก่อนจะต่อรถหรือเดินต่อไปยังโรงเรียน สำหรับปัจจุบันนี้ภายในชุมชนมีคนหลากหลายมากยิ่งขึ้น คนในชุมชนส่วนมากนิยมส่งบุตรหลานไปเรียนโรงเรียนวัดบรมวงศศ โรงเรียนวัดคฤหบดี โรงเรียนวัดพระยาศรี โรงเรียนบางยี่ขันสงเคราะห์ และในระดับมัธยมศึกษาก็นิยมส่งไปเรียนโรงเรียนวัดราชาธิราช โดยโรงเรียนเหล่านี้จะเป็นโรงเรียนในละแวกชุมชนที่สามารถเดินถึงหรือใช้การข้ามเรือเป็นส่วนมาก สำหรับในด้านของการรักษาพยาบาล หากเป็นเมื่อครั้งอดีตมักจะข้ามไปรักษาที่ฝั่งพระนครตามคลินิก ส่วนในปัจจุบัน สมาชิกในชุมชนส่วนใหญ่จะใช้บริการโรงพยาบาลศิริราชและโรงพยาบาลวชิรพยาบาล

ในเรื่องของการเดินทาง ในอดีตคนบ้านปูนนิยมเดินเพื่อไปต่อเรือไปยังสถานที่ต่าง ๆ จากการสัมภาษณ์คุณอัจฉริยา รามสมภพ เล่าว่า ก่อนการสร้างสะพานพระปิ่นเกล้าในปีพ.ศ. 2516 คนในชุมชนยังเดินลัดเลาะเพื่อไปยังท่าเรือต่าง ๆ โดยสามารถลัดเลาะจากชุมชน ผ่านโรงงานสุราไปยังท่าเรือวัดพระยาศรี เพื่อข้ามเรือไปยังบางลำพู แต่หลังจากการสร้างสะพานปิ่นเกล้าแล้วเกิดว่ามีการใช้รถยนต์มากขึ้น การใช้เรือเริ่มลดน้อยลง ข้าราชการในชุมชนก็เริ่มซื้อรถยนต์แต่ก็ไม่สามารถผู้นำเข้ามาภายในชุมชน เนื่องจากถนนเล็กและแคบจึงจะต้องฝ่ากรลไว้กับบ้านคนสนิทและจ่ายค่าฝ่ากรลเป็นรายเดือนไว้ด้านนอก ลูกหลานของตระกูลเก่าแก่จึงเริ่มขยับย้ายออกจากชุมชนเพื่อหาความสะดวกต่อการเดินทางถนน และเริ่มปล่อยบ้านและที่ดินให้เช่ามากขึ้น

ความคิดักของชุมชนได้ลดลงไปอย่างมากเมื่อเกิดการย้ายโรงงานสุราบางยี่ขันไปที่ จังหวัดปทุมธานีในปี พ.ศ. 2523 ทำให้คนงานในโรงงานจะต้องย้ายออกจากพื้นที่ย่านบางยี่ขัน บางส่วนออกไปทำงานในโรงงานใหม่ และบางส่วนก็เลือกที่จะเปลี่ยนอาชีพทำการค้าขาย

ความเปลี่ยนแปลงในย่านเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในปีพ.ศ. 2538 เริ่มโครงการก่อสร้างสะพานพระราม 8 ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของชุมชน นายอุทิศ อุดมทรัพย์ (67ปี) เล่าว่า ในช่วงการก่อสร้างสะพานพระราม 8 นั้นเป็นการที่คนในชุมชนออกมาต่อสู้รวมตัว เรียกร้องให้กรุงเทพมหานคร ทบทวนการเลี้ยวชุมชนบ้านปูนทั้งหมด จนกระทั่งได้ขอยุติในปีพ.ศ. 2542 ที่เกิดการเวนคืนเฉพาะพื้นที่ชุมชนท่าล่าง ซึ่งส่งผลให้คนท่าล่างย้ายออกจากบริเวณนี้ โดยส่วนมากย้ายไปอยู่ที่บ้านเอื้ออาทร บางกรวย บางใหญ่ บางส่วนก็ย้ายไปอยู่ในชุมชนคฤหบดี และ

ชุมชนใกล้เคียง และ มีคนในชุมชนที่เป็นผู้เข้าบ้านที่อาศัยอยู่อย่างยาวนานได้รับผลกระทบ ดังบทสัมภาษณ์ของ อมรพรรณ รามสมภพ

“ดิฉันมีบ้านที่เปิดให้เช่าอยู่ 7 หลัง คนเช่าก็เป็นคนเก่าแก่อยู่กันมากกว่า 30 ปีแล้ว เชื่อไหมว่าเราไม่เคยขึ้นราคาค่าเช่าเลย เพราะไม่ได้คิดหาเงินหาทองจากตรงนี้ เราต้องการเพื่อนบ้านที่ดี และอยู่กันอย่างมีความสุขมากกว่า” [อมรพรรณ รามสมภพ (สัมภาษณ์) 11 พฤศจิกายน 2560]

แต่ในวันนี้ความเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้นแล้ว “เพื่อนบ้าน” หลายคนของเธอต้องขนข้าวของออกจากบ้านปูน แยกย้ายกันไปหาที่อยู่ใหม่ พร้อม ๆ กับการเวนคืนที่ดินเพื่อก่อสร้างโครงการสะพานพระราม 8 คนที่เคยอาศัยอยู่ในท่าล่าง ต่อเมื่อถูกไล่อื้อในช่วงการสร้างสะพานพระราม 8 ก็ได้ย้ายออกไปเข้าบ้านอยู่ที่ชุมชนคฤหบดีและยังคงค้าขาย มีปฏิสัมพันธ์อันดีกับคนในชุมชนอยู่ เช่น ป้าแดงยังคงสืบทอดอาชีพขายเป็ดทะเล่จากรุ่นพ่อแม่ซึ่งเป็นคนจีนแต่จี๊วที่เคยอาศัยอยู่บริเวณท่าล่างเดิมโดยปัจจุบันส่วนมากจะนำอาหารไปขายบริเวณใต้สะพานพระราม 8 ในช่วงเย็น ซึ่งพื้นที่ตรงนี้ส่งวนสิทธิ์สำหรับคนในชุมชนใกล้เคียงเท่านั้น แต่ก็มีบางส่วนที่ย้ายออกพร้อมกับความสัมพันธ์ ความสนิทชิดเชื้อในชุมชนได้หายไป

ภาพที่ 14 แสดงบริเวณพื้นที่ใต้สะพานพระราม 8 ในปัจจุบัน
ที่มา ศศิธร ศิลป์พัฒนยา, 2560.

ผลจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ยังทำให้วิถีการคมนาคมของคนในชุมชนเปลี่ยน จากการต้องเดินไปขึ้นเรือก็น้อยลง อาทิ ทำเรือโรงงานสุราที่จะข้ามฝั่งไปส่งยังวัดสามพระยา เนื่องจากฝั่งโรงงานสุราไม่มีที่จอดรถให้กับพนักงานจึงต้องให้จอดรถที่ฝั่งพระนครแล้วข้ามเรือมาทำงาน ทำเรือวัดพระยาสิริที่จะข้ามไปยังฝั่งบางลำพูทำเรือวัดดาวดึงส์ ทำเรือวัดดุสิตที่จะคนอินเดียอยู่มาก และสามารถเดินเรือไปยังบริเวณอู่เรือพระราชาพิธิ

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเรื่อยมาในพื้นที่ทำให้ปัจจุบันบ้านเรือนและโรงเตาอังโล่ ผู้เช่าเขาก็ปรับเปลี่ยนรูปแบบเป็นบ้านเช่าราคาถูกสำหรับแรงงานและกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าหาบเร่ เช่น ชายผลไม้ ชายถั่ว เป็นต้น ซึ่งเป็นกลุ่มคนอีสานที่เข้ามาทำงานในเมืองหลวงที่เริ่มเข้ามาในช่วงปี.ศ. 2549 ทำให้ผู้ที่อยู่อาศัยในชุมชนไม่ได้สนิทสนมกันเหมือนเคย คุณชัย กรรมการชุมชนท่านหนึ่งได้ให้สัมภาษณ์ว่า เหลือแต่คนเก่าแก่ที่จะยังไปมาหาสู่กัน ที่ยังมีบทบาทดูแลชุมชนอย่างต่อเนื่อง แต่จำนวนคนเหล่านี้ในชุมชนเหลือไม่ถึง 10 หลังคาเรือน ถึงแม้กระนั้นความสัมพันธ์ของคนยุคเก่าก็ยังส่งผลให้ช่วยเหลือเกื้อกูลกันยามป่วยไข้และคนที่อยู่ในชุมชนก็ยังรับผิดชอบดูแลบ้านเรือนไว้ให้ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ยังคงอยู่และเหนียวแน่นผิดจากชุมชนเมืองอื่น ๆ ที่ค่อย ๆ จางหายไป

อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่าจุดเปลี่ยนสำคัญในการขยายตัวของชุมชนก็คือ การเกิดขึ้นของธุรกิจโรงงานหลายโรงงานในชุมชน เริ่มจากการเกิดขึ้นของโรงงานสุราบางยี่ห้อขึ้นที่ทำให้เกิดการรวมของผู้คนจากหลากหลายพื้นที่ หลังไหลเข้ามาทำงานในย่านดังกล่าว เกิดอาชีพต่าง ๆ ที่ล้วนสัมพันธ์กับธุรกิจของโรงงาน เช่น ค่าขายเครื่องประดับ ทำเกี๊ยว ขายอาหารจีน อาชีพเหล่าจากioskส่งโรงงานสุรา ฯลฯ และนอกจากการเกิดขึ้นของอาชีพแล้ว ยังมีธุรกิจอื่น ๆ เติบโตขึ้นอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นโรงงานผลิตเตาอังโล่ โรงงานขนมจีน ธุรกิจดังกล่าวทำให้ชุมชนบ้านปูน บางยี่ขัน กลายเป็นศูนย์กลางทางการค้าริมแม่น้ำเจ้าพระยา ดังจะเห็นได้จากท่าการค้าต่าง ๆ เริ่มเกิดขึ้นในบริเวณพื้นที่บ้านปูน เช่น ท่าแลกเปลี่ยน ท่าดิน และท่าซี้เก้ ี่เรียงรายกันไปตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยา ความเจริญดังกล่าวไม่ได้หยุดอยู่แค่ในชุมชนบ้านปูนเท่านั้น แต่ยังขยายไปสู่ชุมชนใกล้เคียง เช่น ชุมชนวัดคฤหสวัดด้วยเช่นกัน ทั้งนี้เนื่องจากเป็นชุมชนใกล้เคียง และมีลักษณะทางการกายภาพที่มีพื้นที่ติดกัน ดังนั้นเมื่อบ้านปูนกลายเป็นศูนย์กลางทางการค้า ชุมชนวัดคฤหสวัดก็ได้รับผลกระทบไปด้วยเช่นกัน

เครือข่ายการค้า : ชุมชนวัดคฤหสวัด บ้านที่ บ้านน้อง

“ชุมชนวัดคฤหสวัด” เปรียบเสมือนบ้านที่ บ้านน้องกับชุมชนบ้านปูนบางยี่ขัน ทั้งจากลักษณะกายภาพที่เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ติดกัน และประวัติความเป็นมาของชุมชนที่มีความเชื่อมโยงกัน จากการสัมภาษณ์นายศรีเชาว์ ทองโปร่ง (60ปี) ประธานชุมชนบ้านปูน ได้เล่าว่าชุมชนบ้านปูน และชุมชนวัดคฤหสวัดนั้นเปรียบเสมือนชุมชนพี่น้อง ชุมชนบ้านปูนนั้นมีคนอาศัยอยู่มากกว่า ในตอนราวปี.ศ. 2500 ที่ดินในชุมชนวัดคฤหสวัดล้วนเป็นส่วนผลไม้ เป็นสวนยกร่อง ไม่ค่อยมีคนอาศัยอยู่ จะมีแต่คนดูแลสวนอาศัยอยู่ แต่โดยมากก็เป็นสวนร้าง และที่สวนบางส่วนบริเวณใกล้วัดจึงเป็นที่เก็บศพ จึงไม่ค่อยมีคนผ่านไปมา นอกเสียจากว่าจะเดินทางไปค้าขายทางคลองที่จะสามารถเชื่อมกับคลองบางกอกน้อยเรื่อยไปจนถึงย่านพระรามสอง

จากเอกสารชิ้นต้น และการลงพื้นที่สัมภาษณ์สมาชิกชุมชนวัดคฤหบดี ทำให้สันนิษฐานได้ว่าในอดีตชุมชนบ้านปูน และชุมชนวัดคฤหบดีอาจจะเคยเป็นชุมชนเดียวกันมาก่อน โดยบริเวณนี้อาจอยู่ในบริเวณที่เรียกรวมกันว่า ย่านบ้านปูนบางยี่ขันนั่นเอง และจากประวัติเบื้องต้นของวัดคฤหบดีซึ่งกล่าวไว้ว่าวัดคฤหบดีแต่เดิมเป็นบ้านพระยาราชมนตรีบริรักษ์ (ญ) ต้นสกุลมรณนตรี ก่อนที่จะได้รับพระราชทานบ้านบริเวณท่าช้างวังหน้า และมีการบริจาคที่ดินของตระกูลเพื่อสร้างเป็นวัดคฤหบดีนั้น อาจทำให้กล่าวได้ว่าที่ดินส่วนใหญ่ในชุมชนเดิมเป็นของสายสกุลมรณนตรีที่ได้ถวายที่ดินให้แก่วัดคฤหบดีนั่นเอง

นอกจากสถานที่ตั้งบ้านของพระยาราชมนตรีบริรักษ์ (ญ) ที่ตั้งอยู่เหนือชุมชนบ้านปูนจะเป็นหลักฐานยืนยันความเกี่ยวเนื่องกันของชุมชนบ้านปูนบางยี่ขันกับชุมชนวัดคฤหบดีแล้ว ความสำคัญของพระยาราชมนตรีบริรักษ์ (ญ) ก็แสดงถึงความเกี่ยวเนื่องกันของสองชุมชนเช่นกัน เนื่องจากเคยมีเอกสารกล่าวถึงพระยาราชมนตรีบริรักษ์ (ญ) ว่าเปรียบเสมือนดัง ‘พ่อแก้ว’ ของรัชกาลที่ 3 เพราะท่านได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นอธิบดีกรมพระคลังมหาสมบัติ ว่ากล่าวดูแลสรรพภาษีอากรบ่อนเบี้ย โรงหยว เคาสุรา ท้าวทั้งพระราชอาณาจักร ซึ่งสอดคล้องกับการเกิดขึ้นของโรงงานสุราบางยี่ขันว่าอาจจะสร้างขึ้นบริเวณนี้เนื่องจากเป็นย่านเดียวกันกับบ้านของพระยาราชมนตรีบริรักษ์ (ญ) ผู้รับผิดชอบในด้านนี้ด้วย พระยาราชมนตรีบริรักษ์(ญ) มีชื่อเสียงในความซื่อสัตย์สุจริต โดยคุณพุ่ม (บุษบาห์เรื่อจ่าง) ธิดาของท่าน ได้บรรยายถึงบิดาของตนไว้ในกลอนเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ รัชกาลที่ 3 ในช่วงแรกว่า

“ท่านบิดาราชมนตรีว่าที่คลัง	จึงแต่งตั้งเจียสัวตัวอากร
ให้เงินหลวงตวงเติมเฉลิมฉลาค	ฉลองบาทบพิตรอดิศร
คลังสมบัติวัฒนาสถาวร	พระนครบุรีรัตน์จรรูรักษ์
เป็นบุรุษสุจริตสนิทนาถ	เฉลิมบาทคู่บุญจุลจักร
รู้ถ่ายเหสน์หาสาพิภักดิ์	บำรุงรักษาสสมบัติชิตยา”

ชุมชนคฤหบดี : พื้นที่ของแรงงาน

ในอดีตที่ดินเกือบทั้งหมดของชุมชนวัดคฤหบดีเป็นกรรมสิทธิ์ของพระยาราชมนตรีบริรักษ์ (ญ) ต้นสกุลมรณนตรี สันนิษฐานว่าในอดีตนั้น พื้นที่บ้านของพระยาราชมนตรีบริรักษ์อาจจะอยู่บริเวณวัดคฤหบดี จากหลักฐานที่ยังคงเหลืออยู่คือกุฏิไม้ที่อดีตเคยเป็นเรือนไทยภายในวัด ที่มีคำบอกเล่าของพระสงฆ์ภายในวัดคฤหบดีที่เล่าว่ากุฏิไม้นี้คือบ้านของพระยาราชมนตรีบริรักษ์แต่เดิม ส่วนพื้นที่โดยรอบอาจเป็นพื้นที่สวนของครอบครัว และมีการถวายให้วัดพร้อมกับพื้นที่บ้าน ก่อนจะย้ายไปอาศัยอยู่บริเวณท่าช้างวังหน้าในเวลาต่อมา นอกจากนี้ที่ดินบางส่วน สันนิษฐานว่าอาจจะจะเป็นพื้นที่บ้าน และสวนผลไม้ของตระกูลชนชั้นสูงข้าราชการ

หรือผู้มีฐานะในย่านบ้านปูนนี้ ก่อนจะมีการถวายวัดในภายหลัง ทำให้ที่ดินเกือบทั้งหมดในชุมชนเป็นกรรมสิทธิ์ของวัดคฤหบดี มีเพียงพื้นที่บางส่วนที่เป็นที่ดินของเอกชน

กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ที่ชุมชนวัดคฤหบดี อาจแบ่งได้เป็น 3 ช่วงเวลา คือ

การอพยพช่วงที่ 1

สันนิษฐานว่าอพยพลงมาจากอยุธยา เป็นกลุ่มคนดั้งเดิม อาจจะเป็นกลุ่มเดียวกับที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ชุมชนบ้านปูนนั่นเอง ข้อสันนิษฐานนี้สอดคล้องกับประวัติของพระยาราชมนตรีบริรักษ์ (ภู) ที่เป็นครอบครัวข้าราชการในสมัยอยุธยาเช่นกัน โดยหลังจากพระยาราชมนตรีบริรักษ์ (ภู) ถวายที่ดินของตนให้สร้างเป็นวัดคฤหบดีแล้ว จากการสัมภาษณ์และค้นเอกสารเบื้องต้น อาจกล่าวได้กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ที่ชุมชนวัดคฤหบดีอาจไม่ใช่กลุ่มชนชั้นสูงหรือข้าราชการเก่าแก่ดั้งเดิมดั้งเช่นที่บ้านปูน แต่อาจเป็นกลุ่มคนที่มีหน้าที่ในการดูแลพื้นที่สวนของเจ้านายในอดีต ซึ่งเมื่อภายหลังที่มีการถวายที่ดินให้วัด กลุ่มคนเหล่านี้อาจได้รับสิทธิ์ให้เช่าที่ดินของวัดอยู่อาศัยต่อมาซึ่งจำนวนของคนที่อยู่อาศัยในช่วงแรกนั้นอาจจะยังไม่หนาแน่นมากนัก เนื่องจากในช่วงแรกนี้ พื้นที่บริเวณชุมชนวัดคฤหบดีอาจเป็นพื้นที่เดียวกับชุมชนบ้านปูนบางยี่ขัน โดยอาจเป็นในส่วนของวัดและสวนผลไม้ ยังไม่มีการแบ่งเป็นพื้นที่ชุมชนวัดคฤหบดีดังเช่นในปัจจุบัน

หลังจากมีการถวายที่ดินให้สร้างวัดคฤหบดี สวนซึ่งเป็นพื้นที่โดยรอบวัดก็เริ่มกลายเป็นสวนร้าง และในช่วงปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 ราวปีพ.ศ. 2500 พื้นที่โดยรอบวัดคฤหบดีได้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากพื้นที่สวนร้าง ซึ่งแต่เดิมเป็นสวนยกร่องมีบ้านเรือนตั้งอยู่ไม่หนาแน่นนัก ทางเดินภายในชุมชนยังเป็นการนำเอาไม้แผ่นมาพาดต่อกันเป็นทางเดินระหว่างสวน ได้เริ่มมีการเข้ามาอยู่อาศัยหนาแน่นมากขึ้น คนที่เช่าในช่วงนี้มีความหลากหลาย นับเป็นกลุ่มคนต่อมาที่เข้ามาตั้งถิ่นฐาน

การอพยพช่วงที่ 2

กลุ่มคนที่เข้ามาอาศัยในชุมชนวัดคฤหบดีช่วงที่สอง นายสว่าง ธีระวุฒิ (79 ปี) อดีตผู้อำนวยการโรงเรียนวัดสังเวช ได้เล่าถึงจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ชุมชนให้ฟังว่า ตนนับเป็นคนนอกกลุ่มแรกที่เข้ามาในชุมชนแห่งนี้ โดยตนย้ายมาจากจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในตอนนั้นน้องชายมาเป็นนักศึกษาแพทย์เรียนที่ศิริราช ส่วนตนรับราชการครูสอนอยู่โรงเรียนวัดสังเวชฝั่งบางลำพู น้องชายของนายสว่างได้มาอยู่อาศัยอยู่วัดคฤหบดีเนื่องจากการเดินทางไปเรียนที่ศิริราชนั้นมีความสะดวก จนกระทั่งในปีพ.ศ. 2505 วัดคฤหบดีได้มีการแบ่งสรรที่ดินให้เช่า โดยแบ่งเป็นพื้นที่ละ 40 ตารางวา ตนกับน้องจึงไปขอเช่า จำนวน 80 ตารางวา และสร้างบ้านพักอยู่อาศัยมาจวบจนปัจจุบัน สำหรับคนที่มาเช่าที่วัดคฤหบดีปลูกบ้านในสมัยนั้น ส่วนหนึ่งจะเป็นคนจากที่อื่น และชุมชนใกล้เคียง แต่โดยส่วนมากจะเป็นคนที่ทำงานในโรงงานบางยี่ขันแทบทั้งสิ้น และถือเป็นผู้เช่าที่ดินอยู่มาจวบจนปัจจุบัน

สำหรับคนที่ทำงานในโรงงานบางยี่ขันนั้น นอกจากจะเช่าที่วัดคฤหบดีปลูกบ้านสำหรับพักอาศัยแล้วในอดีตยังเป็นบ้านพักพนักงานโรงงานบางยี่ขันตั้งอยู่ ณ บริเวณโรงเรียนบางยี่ขันสงเคราะห์ในปัจจุบันอีก

ด้วย เมื่อเริ่มมีการเข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้น ในบริเวณใกล้เคียงกันนั้นก็เริ่มมีการขยายพื้นที่ และสร้างอาคารพาณิชย์ขึ้น ที่เป็นรู้จักของคนในชุมชนในช่วงนั้นคืออาคารพาณิชย์ที่เป็นที่ตั้งของ “ตลาดใหม่” ซึ่งมีการเปิดเป็นร้านขายของชำ อาหารสดและแห้ง การขยายตัวของชุมชนนี้สอดคล้องกับช่วงเวลาที่ยังมีการผลิตข้าวในเชิงพาณิชย์ในช่วงปี.ศ.2502 โดยรัฐบาลได้มีนโยบายให้เอกชนเข้าโรงงานสุราบางยี่ขันได้ทำการผลิตสุรารอกจำหน่ายตั้งแต่ปี.ศ. 2503

นอกจากกลุ่มคนไทยที่เป็นแรงงานในโรงงานสุราบางยี่ขัน เริ่มเข้ามาตั้งรกรากในชุมชนแล้ว ยังมีกลุ่มคนจีนที่ย้ายเข้ามาด้วย จากคำบอกเล่าของ นางพรทิพย์ กสิวัฒน์วุฒิ (62 ปี) ได้เล่าถึงการเข้ามาในชุมชนยุคแรกของคนจีนไหหลำว่า ตนย้ายมาจากตลาดน้อย ย่านเยาวราช ราวปี.ศ. 2504 ตอนนั้นอายุ 7 ปี ย้ายมาทางเรือพร้อมบิดามารดา โดยมาเช่าซื้อบ้านต่อจากนายสาวที่อาศัยบริเวณชุมชนวัดคฤหบดี เพื่อขายกล้วยเตี้ยเย็นคอกไฟ ตอนที่เข้ามาอาศัยในชุมชนช่วงแรก ๆ นั้น บ้านเรือนที่มีอยู่เป็นบ้านไม้ และมีครอบครัวคนจีนไหหลำอยู่ประมาณ 3 หลัง นอกจากนั้นเป็นคนจีนแต่จิวราว 10 หลัง

นางพรทิพย์เล่าว่าคนส่วนมากที่อาศัยอยู่ชุมชนวัดคฤหบดีเป็นคนไทยที่ทำงานโรงงานสุราบางยี่ขัน สำหรับคนจีนที่อยู่ในชุมชนส่วนมากทำอาชีพค้าขาย เน้นขายอาหารเป็นหลักภายในชุมชน นอกจากคนจีนแล้วยังพบว่ามีคนมอญบางส่วนเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชน โดยมากย้ายมาจากบริเวณวัดบรมวงศศโดยผ่านการแต่งงานกับคนในพื้นที่ ดังเช่น ครอบครัวของประธานชุมชนที่มีคุณยายเป็นคนมอญ และมีคุณตาเป็นคนจีนแต่จิวในพื้นที่

ในช่วงยุคนี้คนที่อยู่ในชุมชนค่อนข้างสนิทสนมกัน รู้จักและช่วยเหลือกันอยู่มาก มิ่งามชุมชนก็จะไปมาหาสู่กัน เรียกได้ว่าเป็นช่วงการเริ่มต้นของชุมชน คนที่เข้ามาในยุคนี้จึงถือว่าเป็นคนเก่าแก่ของชุมชน และจะมีบทบาทต่าง ๆ ในชุมชนอยู่ในปัจจุบันเช่น การเป็นกรรมการวัด เป็นที่ปรึกษาชุมชน หรือการมีส่วนร่วมในศูนย์สุขภาพชุมชน

การอพยพช่วงที่ 3

กลุ่มคนที่เข้ามาอาศัยในชุมชนวัดคฤหบดีช่วงที่สาม สืบเนื่องจากกรณีที่โรงงานสุราบางยี่ขันต้องปิดตัวลง และย้ายที่ตั้งไปยังจังหวัดปทุมธานีในปี.ศ. 2523 ทำให้เจ้าของบ้านที่เป็นพนักงานโรงงานสุราส่วนหนึ่งได้เริ่มมีการแบ่งบ้านเป็นห้องเช่า โดยในช่วงเริ่มแรกเป็นการแบ่งให้เช่าโดยที่เจ้าของยังคงอาศัยอยู่ด้วย ผู้ที่มาเช่าส่วนใหญ่จะเป็นคนที่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เข้ามาค้าขาย โดยเฉพาะการค้าในรูปแบบรถเข็นที่มีมากขึ้นในช่วงปี.ศ. 2549 เนื่องจากห้องพักราคาถูก และเป็นจุดที่สามารถเดินทางง่าย โดยราคาห้องเช่าก็มีตั้งแต่ 1,000-3,000 บาท ซึ่งในช่วงเดียวกันนั้นเองเจ้าของเดิมเริ่มย้ายออกไปจากชุมชนอยู่ในย่านอื่น ๆ ที่มีการเดินที่สะดวกกว่าในพื้นที่ชุมชน ส่วนมากมักเป็นย่านพุทธมณฑล และบางบ่อทองที่เป็นกำลังขยายตัวในขณะนั้น และปรับปรุงบ้านเป็นห้องเช่าทั้งหมด โดยจะเข้ามาในชุมชนเดือนละครั้งหรือมีการจ้างผู้ดูแลบ้านเช่าให้ช่วยดูแลความเรียบร้อย นอกจากการปรับเปลี่ยนบ้านเดิมให้กลายเป็นห้องเช่าอย่างเต็มรูปแบบแล้ว คนในชุมชนก็เริ่ม

ปรับตัวทำอาชีพที่รองรับกับการเป็นบ้านเช่า เช่น การบริการซักผ้าแบบหยอดเหรียญ บริการเครื่องกรองน้ำแบบหยอดเหรียญ และร้านอาหารตามสั่งราคาถูก เรียงรายตลอดทางเข้าชุมชนวัดคฤหบดี ซึ่งในปัจจุบันก็มีคนดั้งเดิมอาศัยอยู่ราว 5 - 10 หลังคาเรือน นอกจากนี้ก็เป็นผู้อยู่อาศัยใหม่ในรูปแบบผู้เช่าห้อง ทำให้สายสัมพันธ์ในชุมชนค่อยหายไป

ชุมชนชาวสวนคฤหบดี วิถีชีวิตชุมชนและความสัมพันธ์กับพื้นที่โดยรอบ

ชุมชนวัดคฤหบดีในอดีตนั้น แรกเริ่มเป็นพื้นที่สวนผลไม้กร่อง มีลำคลองขนาดเล็กข้างวัดคฤหบดีที่สามารถแล่นเรือเดินทางไปทะเลคลองด่านได้ บ้านพักอาศัยของผู้คนตั้งอยู่ประปรายรอบบริเวณวัดตามพื้นที่แต่ละสวน ตามคำบอกเล่าของคนในพื้นที่เล่าว่าแต่เดิม ทางเดินภายในชุมชนเป็นไม้กระดานพาดตามท้องร่องสวน และสามารถเดินเท้าไปถึงย่านบางกรวยและย่านบางยี่ขันได้ ต่อมาได้มีการปรับปรุงทางเดินภายในชุมชนให้กลายเป็นถนนดังเช่นปัจจุบัน สำหรับพื้นที่สวนในอดีตปัจจุบันได้กลายเป็นที่พักอาศัยไปจนหมด และพื้นที่คลองสายเล็ก ๆ ที่เชื่อมมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาก็กวักถูกถมให้กลายเป็นถนนเช่นเดียวกับคลองเล็ก ๆ อีกหลายสายในย่านนี้

แต่เดิมนั้นชุมชนบ้านปูนบางยี่ขัน และชุมชนวัดคฤหบดีมีวัดภายในชุมชน 2 วัด คือ วัดคฤหบดีและวัดสวนสวรรค์ ซึ่งอยู่ในฐานะวัดหลวงและวัดราษฎร์ โดยวัดคฤหบดีเป็นวัดหลวงและวัดสวนสวรรค์อยู่ในฐานะวัดราษฎร์ แต่วัดสวนสวรรค์นั้นสันนิษฐานว่าถูกสร้างมาก่อนและถูกทิ้งร้างมาราว 70-80 ปี จากคำบอกเล่าของคุณพรทิพย์ กสิวิวัฒนาวุฒิต เล่าว่า วัดสวนสวรรค์นั้นเป็นวัดร้างมานานตั้งแต่จำความได้ แต่ก็เห็นมีคนในชุมชนไปไหว้พระภายในโบสถ์อยู่ ส่วนเด็ก ๆ ก็ไปอาศัยวิ่งเล่นในบริเวณนั้น คนในชุมชนก็รู้จักวัดสวนสวรรค์แค่รู้จักเพียงชื่อ ส่วนที่มาที่ไปใครสร้างนั้น ตนเองไม่เคยทราบ รู้แต่เพียงว่าในปัจจุบันถูกรวมเข้ากับวัดคฤหบดีให้วัดคฤหบดีเป็นผู้ดูแลจัดการ ทำให้เหลือวัดคฤหบดีเป็นเพียงวัดเดียวของชุมชนในทุกวันนี้ และกลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนมาจวบจนปัจจุบัน

หลังจากเริ่มมีการเข้ามาอยู่อาศัยของคนมากขึ้น ชุมชนวัดคฤหบดีก็เริ่มมีความคึกคักไม่ต่างจากชุมชนบ้านปูนบางยี่ขัน และเนื่องจากภูมิประเทศที่ตั้งชุมชนที่ตั้งอยู่ติดแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้ในส่วนของบริเวณท่าหน้าวัดคฤหบดีกลายเป็นพื้นที่สำคัญอีกพื้นที่หนึ่งของชุมชน จากการสัมภาษณ์พระมหาสุทธิไกรวัดคฤหบดี ที่ย้ายมาจากจังหวัดยโสธร และเข้ามาจำพรรษาที่วัดคฤหบดีในช่วงปี พ.ศ.2537 ได้บรรยายถึงสภาพริมแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วงนั้นว่า ตอนที่ย้ายเข้ามานั้น ชุมชนแห่งนี้เป็นชุมชนขนาดใหญ่ ผู้คนที่อาศัยอยู่ส่วนมากเป็นคนทำงานโรงงานสุรา หลายครอบครัวทำงานในนั้นทั้งครอบครัว บริเวณหน้าวัดเป็นที่จอดพักเรือหลากหลายรูปแบบ โดยเฉพาะเรือบ้าน ซึ่งมักเป็นคนออกพื้นที่มาจับจองพื้นที่ริมหน้าหน้าวัดจอดเรือก่อนจะพัฒนาขึ้นมาเป็นบ้านริมน้ำ ซึ่งโดยโลว์ในภายหลังเมื่อมีการสร้างเขื่อนกันน้ำท่วม นอกจากนี้ยังมีเรือไม้ขนข้าวเปลือกมาขายที่ปากคลองตลาด เรือรบขนาดใหญ่ของทหารเรือที่จอดเพื่อเปลี่ยนเป็นเรือเล็กเข้าไปในย่านพระนคร บริเวณท่าหน้าวัดคฤหบดี ในอดีตมีทางเดินขนาดเล็กริมน้ำที่เชื่อมต่อไปถึงชุมชนบ้านปูนอีกด้วย ก่อนที่ทางเดินจะหายไปเมื่อมี

การทำเขื่อนสำหรับการเดินทางทางน้ำ บริเวณท่าน้ำวัดคฤหบดีเป็นท่าเรือที่เชื่อมกับท่าเรือเวศร์ซึ่งอยู่ฝั่งตรงข้าม และคนในชุมชนบางส่วนจะเดินทางไปขึ้นเรือที่ท่าเรือชุมชนบ้านปูน ซึ่งเป็นท่าเรือของโรงงานสุราบางยี่ขันที่บริการเรือข้ามฟากรับส่งพนักงานและคนในละแวกโรงงานสุรา นอกจากนี้ยังมีเรือแจว และเรือยนต์ที่ไปลงยังท่าน้ำศิริราชด้วย

บริเวณท่าน้ำและลานหน้าวัดคฤหบดีแต่เดิมเป็นเหมือนที่พักผ่อนและศูนย์รวมสมาชิกในชุมชน เนื่องจากเป็นพื้นที่ริมน้ำ บรรยากาศดี โดยเป็นทั้งสนามเด็กเล่นและพื้นที่กระโดดน้ำของเด็กๆ ในชุมชน รวมทั้งมีการรวมตัวเตะตะกร้อกันในบริเวณนี้ ต่อมาในปี 2540 เริ่มมีการสร้างเขื่อนประมาณ 1.5 เมตร เพื่อป้องกันน้ำท่วม ก่อนที่จะสร้างสูงเพิ่มจากขอบเดิมอีก 50 เซนติเมตรในปีพ.ศ. 2554 ทำให้บริเวณท่าน้ำไม่ได้ใช้เป็นพื้นที่พักผ่อนเช่นเคย แต่ใช้ประโยชน์เรื่องการช่วยป้องกันน้ำท่วมมาแทน

จากข้อมูลข้างต้นจะเห็นได้ว่าชุมชนวัดคฤหบดีกับชุมชนบ้านปูนมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันทั้งในแง่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คน และปฏิสัมพันธ์กันระหว่างระบบเศรษฐกิจ ในแง่ของปฏิสัมพันธ์กับผู้คนนั้น ชุมชนทั้งสองมีกลุ่มคนดั้งเดิมสันนิษฐานว่าเป็นคนกลุ่มเดียวกันที่อพยพมาจากอยุธยา แล้วจึงมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณทั้งสองชุมชนนี้ เพียงแต่ในบริเวณพื้นที่วัดคฤหบดีดั้งเดิมจะเป็นสวนเสียส่วนใหญ่ ดังนั้นรูปแบบความสัมพันธ์ของผู้คนจึงมีความแนบแน่นใกล้ชิดกัน ส่วนในแง่ของปฏิสัมพันธ์กันระหว่างระบบเศรษฐกิจยังพบว่ามีการเชื่อมโยงเครือข่ายทางการค้า ทั้งนี้เนื่องจากเมื่อโรงงานสุราบางยี่ขันได้เปิดตัวขึ้น คนงานจำนวนมาก ทั้งคนจีน คนมอญ คนไทย ก็ย้ายถิ่นฐานเข้ามาในบริเวณพื้นที่ชุมชน เพื่อเข้ามาทำงาน เกิดวงจรการค้าที่หลากหลาย ทั้งโรงงานสุรา โรงงานผลิตเตา โรงงานขนมจีน พื้นที่ชุมชนวัดคฤหบดีจึงกลายเป็นพื้นที่ที่แรงงานเข้ามาจับจองพื้นที่เพื่อสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย โดยเฉพาะชาวมอญที่อพยพมาจากวัดบวรมงคล หรือวัดสิงขร พบว่ามีการตั้งถิ่นฐานและการแต่งงานเข้ามากับคนพื้นที่เดิมของชุมชนคฤหบดีจำนวนหนึ่ง ดังนั้นชุมชนคฤหบดีจึงเป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับชุมชนบ้านปูนอย่างแน่นหนาและแนบแน่นมาตั้งแต่อดีต

เครือข่ายการค้าของคนจีน : คำบอกเล่าจากชุมชนคลองสาน

คลองสาน : เครือข่ายโลจิสติกส์ดั้งเดิม

หากมองพื้นที่ชุมชนย่านบางยี่ขันเป็นแถบการค้าท้องถิ่น ที่มีระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ เน้นการค้าขายจากชุมชนสู่ชุมชน พื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่เรียกกันว่า “คลองสาน” กลับไม่เป็นเช่นนั้น คลองสานหรือคลองสาร เป็นชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยา เดิมเป็นอำเภอบางลำหูล่าง ต่อมาเปลี่ยนเป็นอำเภอปทุมพารามในปีพ.ศ. 2459 แต่เนื่องจากที่ตั้งอำเภอเดิมมีตำบลอยู่ 3 ตำบล คือ ตำบลบ้านสมเด็จ ตำบลคลองสาน และตำบลพระปรางค์เหนือ กรมราชเลขาการจึงขอพระราชทานนามอำเภอใหม่ตามชื่อใดชื่อหนึ่งใน 3 ตำบลนี้แทนชื่ออำเภอปทุมพาราม ในการนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานนามว่า “อำเภอคลองสาน” และในปีพ.ศ. 2515 ได้ยุบรวมเป็นเขตคลองสานจนถึงปัจจุบัน (บรรพ์ โกศลวัฒน์, ออนไลน์ : 2014)

สำหรับที่มาของคลองสานนั้นมีคำบอกเล่าอยู่หลายเหตุผล บ้างก็ว่าเพราะมีศาลเจ้าอยู่ที่ปากคลอง บ้างก็ว่าเดิมชื่อคลองประสาน เพราะเชื่อมคลองต่าง ๆ ในพื้นที่ บ้างก็ว่าเพราะพระยาพิศาลสุกุล หรือพระยาฮัยสาร เป็นผู้รับขุดลอกคลองนี้ จึงเรียกกันว่าคลองฮัยสาร และต่อมาเหลือเพียง “คลองสาร” หรือ “คลองสาน” นอกจากความเชื่อดังกล่าว ในครั้งรัชกาลที่ 6 ยังพบว่ามีส่วนนพคุณที่ว่า “อยู่ปากคลองสาน” หรือ “มาจากปากคลองสาน” ซึ่งหมายความว่าคนที่ถูกกล่าวถึงนั้นเป็นบ้า ทั้งนี้ก็เนื่องจากที่บริเวณใกล้ ๆ กับปากคลองสานเป็นที่ตั้งโรงพยาบาลโรคจิต หรือที่รู้จักกันตามปากชาวบ้านว่าโรงพยาบาลคนบ้า หรือหลังคาแดง คลองสานจึงเป็นที่รู้จักของผู้คนทั่วไปเป็นอย่างดี (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 25 : 59-63)

คลองสานเริ่มต้นจากแม่น้ำเจ้าพระยาไปถึงคลองบ้านสมเด็จ มีความยาวประมาณ 2 กิโลเมตร อย่างไรก็ตาม คลองสานนี้มีมาแต่เดิม จนเมื่อสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ได้ต่อเรือกำปั่นจักรข้างขึ้นลำหนึ่ง มีชื่อว่า อรรคราชบรรยง โรงต่อเรืออยู่ตรงข้ามกับหน้าวัดพิชัยญาติการาม และขุดคลองสานให้กว้างและลึกขึ้น เพื่อนำเรือออกสู่เจ้าพระยา บริเวณคลองสานในอดีตจึงเป็นแหล่งผลิตเรือรบในสมัยโบราณตั้งแต่รัชกาลที่ 3-4 และนอกจากจะเป็นจุดจอดเรือรบแล้ว คลองสานยังเป็นบริเวณพื้นที่ที่จอดเรือขนาดใหญ่สำหรับการค้าส่งออก ย่านคลองสานจึงเป็นพื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่มีความสำคัญมาตั้งแต่อดีต ถือเป็นย่านการค้าและอุตสาหกรรมที่มีความหลากหลายมากแห่งหนึ่งของกรุงเทพมหานคร เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่เต็มไปด้วยพ่อค้าชาวจีน ดังจะเห็นได้จากบ้านคหบดีชาวจีนที่ปลูกสร้างขึ้นในพื้นที่ไม่ห่างจากริมแม่น้ำ และใช้แม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเส้นทางคมนาคม ใช้เป็นท่าเรือขนส่งสินค้าจากยุคเรือสำเภา มาจนถึงยุคของเรือกลไฟ ซึ่งทำหน้าที่ช่วยจุนจั่ง เป็นท่าเรือกลไฟของพระยาพิศาลสุกุล (ชิน) ผู้เป็นเจ้าของเรือไฟ เคหาเทศน์เรือกลไฟแม่ล้าแรกของไทย ที่วิ่งขึ้นล่องระหว่างสยามกับฮ่องกง ในราวปี พ.ศ.2405 และได้ถูกเปลี่ยนสิทธิ์การครอบครองมายังตระกูลคหบดีจีนอีกตระกูลหนึ่ง คือ

ตระกูลของนายตันฉือฮ้วง ซึ่งต่อมาได้โอนกรรมสิทธิ์ท่าเรือนี้นับของบุตรชายและเปลี่ยนชื่อเป็นท่าเรือหวังหลี ตั้งแต่ พ.ศ.2462 จนปัจจุบัน (จำนงศรี รัตนิน, 2542, หน้า 39)

ภาพที่ 15 และ 16 แสดงให้เห็นบริเวณที่เรียกว่าฮายจันลงในอดีต ปัจจุบันคือ ล้ง 1992

ที่มา ศศิธร ศิลปวุฒยา. 2561.

จากการสัมภาษณ์ “เฮียเจ๊เจี้ย” หรือนายกิตติ มคะบุญโญ เจ้าของกิจการห้างหุ้นส่วนจำกัด เกลือแหลมทอง ได้เล่าบรรยากาศของการค้าขายในอดีตให้ฟังว่าเดิมแถวคลองสานมีความคึกคักทางการค้าขายมาก เพราะมีท่าเรือท่าเรือรถไฟขนาดใหญ่ไว้ส่งสินค้า ข้าว เกลือ และผ้าไปขายต่างประเทศ บางครั้งก็รับสินค้าจากต่างประเทศมาขายที่กรุงเทพฯ โดยเรือขนาดใหญ่จะจอดอยู่กลางแม่น้ำ ตามโรงข้าว โรงเกลือ หรือโรงผ้าก็จะตั้งไข่เรือโป๊ะล่องไปเทียบเรือใหญ่ที่แม่น้ำอีกต่อหนึ่ง

โดยฮวยจิ้นล้งตั้งอยู่บนที่ดิน 6 ไร่เศษ ด้านในสร้างเป็นตึกแถว 2 ชั้นรูปเกือกม้า เพดานสูง หลังคาจีนสร้างรอบลานกว้าง ตรงกลางชั้นที่ 2 เป็นที่ตั้งศาลเจ้าแม่มาโจ้ว ชั้นล่างและปลายทั้งสองด้านของเกือกม้าแบ่งเป็นห้อง ๆ แต่ละห้องมีประตูเปิดสู่กันได้ และมีประตูใหญ่เปิดออกสู่ระเบียงทางเดินที่เชื่อมกันหมด ลานกลางแจ้งขนาดใหญ่ปูด้วยหินอัปเปาะจากเมืองจีนในปี.ศ. 2462 ฮวยจิ้นล้งได้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็นท่าเรือหวังหลี (สุภาวงศ์ จันทวานิช, 2559 : 104-155)

ฮวยจิ้นล้ง หรือที่แปลว่าท่าเรือใหม่ เป็นท่าเรือรถไฟที่เข้ามาเทียบท่าขนถ่ายสินค้าที่บริเวณนี้ ส่วนใหญ่จะเป็นแหล่งผลิตสินค้าและท่าเรือขนส่งสินค้า เช่น โรงสีข้าว โรงปูนขาว ฮวยจิ้นล้งหรือโรงเรือรถไฟเป็นท่าเรืออยู่ติดกับวัดทองธรรมชาติ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 โดยพระยาพิศาลศุภผลผู้เป็นเจ้าของ “เรือไฟเคาเคนนิง” โดยเรือรถไฟนอกจากจะขนส่งผู้โดยสารแล้ว ยังเป็นวิธีการในการนำข้าวของไทยส่งออกไปขายจีนและตลาดโลก

จากการสัมภาษณ์ยังพบว่านอกจากฮวยจิ้นล้งและบ้านหวังหลีแล้วนั้น บริเวณคลองสานยังมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวจีนอีกมาก เช่น บ้านโป่งกี้ของตระกูลโพษยนนท์, บ้านหั่งง่วนฮะ ประกอบกิจการโรงงานน้ำปลา (หน้าศาลเจ้ากวนอูบริเวณสวนสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ) เป็นต้น

ภาพที่ 17 แสดงโรงน้ำปลาทั้งวันอะ ตั้งอยู่ใกล้บริเวณศาลเจ้ากวนอูบริเวณสวนสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ
ที่มา ศศิธร ศิลปวุฒยา. 2561.

นายกิตติ มคะปญโญ หรือเฮียเจี้ย เจ้าของกิจการห้างหุ้นส่วนจำกัด เกลือแหลมทอง เล่าถึงผู้คนและบรรยากาศย่านการค้าริมแม่น้ำแถบบริเวณคลองสานว่าเมื่อสมัยก่อน คลองสานเป็นอำเภอที่เล็ก แต่คึกคักในเรื่องการค้าขายไม่แพ้ย่านสำเพ็งหรือเยาวราช โดยเฉพาะในย่านคลองสานนี้ถือเป็นย่านธุรกิจขนาดใหญ่กว่าย่านอื่น ๆ ตั้งแต่คลองสานเลยไปจนถึงท่าดินแดงตลอดริมฝั่งแม่น้ำเป็นสถานที่ตั้งของโรงสีข้าว โรงงานต่าง ๆ รวมถึงโกดังเก็บสินค้าขนาดใหญ่ รวมถึงโรงเกลือของเฮียเองก็นับเป็นรูปแบบการค้าขายในแบบธุรกิจขนาดใหญ่ประเภทหนึ่งในขณะนั้น

โรงเกลือแหลมทองก่อตั้งมาเกือบ 100 ปี เดิมทีโรงเกลือเป็นของผู้อื่น แต่เจ้าของกิจการเดิมขาย พ่อของตนจึงขอเช่ากิจการและเข้ามาบริหารงานต่อ ซึ่งการขายเกลือของแหลมทองจะส่งเกลือขายต่างประเทศ เช่น สิงคโปร์ มาเลเซีย และบรูไน เป็นต้น โรงเกลือแหลมทองตั้งอยู่บนพื้นที่ประมาณ 300 ตารางวา ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ย่านชุมชนสมเด็จพระเจ้า เขตคลองสาน ซึ่งเกลือที่นำมาจำหน่ายจะเป็นเกลือเม็ดที่รับซื้อมาจากชาวบ้าน

จังหวัดสมุทรสงครามและสมุทรสาคร โดยการซื้อขายสินค้าทั้งหมดจะใช้เรือเป็นยานพาหนะหลักในการขนส่ง โดยวิธีการจะขนส่งจากเรือใหญ่ที่จอดอยู่กลางแม่น้ำเจ้าพระยา หรือบางครั้งจอดอยู่ที่ท่าเรือคลองเตย และขนส่งต่อโดยใช้เรือโป๊ะเพื่อขนเกลือเข้ามาสู่โรงเกลือ

หลังจากการรับซื้อเกลือมาแล้ว โรงงานจะนำเกลือทั้งหมดมาเข้าเครื่องโม่ เพื่อบดเป็นเกล็ดละเอียดแล้วมาบรรจุใส่กระสอบกระจายสินค้าออกไปขาย เกลือชนิดนี้มีชื่อเรียกว่า “เกลือสมุทร” เป็นเกลือที่ทำมาจากน้ำทะเล สิ่งพิเศษสำหรับเกลือชนิดนี้ คือ มีสารไอโอดีนรวมอยู่ในตัวมันเอง สารไอโอดีนจะช่วยป้องกันโรคคอหอยพอก ช่วยพัฒนาไอคิวในเด็ก และยังช่วยกระตุ้นให้เกิดการเจริญเติบโตและพัฒนาการของร่างกายโดยเฉพาะระบบสมองและประสาท ส่วน “เกลือสินเธาว์” ที่มีแหล่งผลิตอยู่ที่ภาคอีสานของไทย จะแตกต่างจากเกลือสมุทร ตรงที่เกลือสินเธาว์ทำมาจากน้ำใต้ดิน จากนั้นจะนำมาต้ม หรือถ้าเป็นโรงงานขนาดใหญ่จะนำไปเข้าเครื่องจักรเพื่ออบแห้ง และจะเพิ่มสารไอโอดีนเข้าไปในขั้นตอนสุดท้ายของการผลิต เพื่อให้ได้คุณค่าทางสารอาหารเหมือนเกลือสมุทรอีกด้วย

“วิธีการทำเกลือสมุทร สมมุติบริเวณใกล้ ๆ เป็นน้ำทะเล เขาก็แบ่งพื้นที่เป็นแปลง ๆ คล้าย ๆ นาข้าว แล้วก็ปล่อยน้ำเข้ามา มีลึกลึบลง พอปล่อยน้ำเข้ามาสักพักหนึ่ง น้ำก็จะงวดจากสี่เหลี่ยมสอง พอน้ำเข้มข้นขึ้น น้ำจะลดลงจากสองเหลี่ยมหนึ่ง เหลือหนึ่งก็จะปล่อยตรงนี้เป็นเกลือเป็นภูเขาเล็กที่เห็นในโทรทัศน์ แล้วก็มารวมกัน เสร็จแล้วก็เก็บเข้าถัง หาบเข้าไปเก็บในถัง” (กิตติ มคะบุญโญ (สัมภาษณ์) 5 มกราคม 2561)

ส่วนเครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการทำเกลือ ประกอบไปด้วย ที่โยกเกลือ หรือที่เรียกว่า “สกี” ซึ่งมีลักษณะคล้ายคราดที่ใช้ในการทำสวน ในอดีตสกีจะทำมาจากไม้ไผ่ แต่ปัจจุบันจะนิยมทำจากสแตนเลส หรือจะเป็น “กระพัง” อุปกรณ์ที่ใช้สำหรับใส่เกลือเพื่อให้คนงานแบกขึ้นจากเรือ ซึ่งจะทำมาจากไม้ไผ่เช่นกัน และมีลักษณะคล้ายดังสี่เหลี่ยมทรงสูง ปากบาน มีหูจับ “สายพาน” คืออุปกรณ์อีกประเภทหนึ่งที่ใช้สำหรับลำเลียงเกลือจากโกดังเกลือไปยังห้องโม่ โดยปกติสายพานจะทำมาจากสแตนเลส แต่โรงเกลือแห่งนี้สายพานจะทำมาจากไม้ “สายพานพวกนี้ทำมาจากไม้หมดจริง ๆ มันทำจากเหล็ก แต่เหล็กมันผุง่าย พอโดนเกลือจะเป็นสนิมหมดเลย เกลือมันกัด เราที่เคยคิดเปลี่ยนให้ทำจากไม้ มีไม่กี่โรง ส่วนมากเป็นเหล็ก” นอกจากนี้ ภายในโรงเกลือยังมี “เครื่องโม่เกลือ” ที่ทำมาจากอิฐ ซึ่งนำเข้ามาจากเมืองจีน และมีถังเก็บเกลือ ซึ่งทำมาจากไม้ยางพาราและไม้ตะเคียน สามารถบรรจุเกลือได้สูงที่สุดถึง 35 ตันทีเดียว (กิตติ มคะบุญโญ (สัมภาษณ์) 5 มกราคม 2561)

โดยในยุคที่การค้าขายรุ่งเรืองโรงเกลือแห่งนี้จะสามารถผลิตเกลือสำหรับการส่งออกได้ถึงมากกว่าวันละ 1,000 ตัน (1 ตันมีค่าเท่ากับ 1,000 กิโลกรัม) จากปกติจะส่งออกเพียงวันละ 400 ตัน สำหรับแรงงานที่ใช้ก็เป็นคนจีนเป็นส่วนใหญ่ แบ่งเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายควบคุมเครื่องมือ มีประมาณ 4 คน แต่ละคนจะมีหน้าที่ที่แตกต่างกันไป คนที่หนึ่งจะต้องดูในส่วนเกลือเม็ดที่จะนำมาป้อนเข้าเครื่องมือ จากนั้นจะเป็นหน้าที่ของคนที่สอง ต้องคอยส่งเกลือเข้าเครื่องมือ ถัดมาคนที่สาม คอยตรวจและดูแลการทำงานของเครื่องมือ เพราะบางครั้งจะเกิดการติดขัดขณะเครื่องกำลังทำงาน และคนสุดท้ายดูแลในส่วนของการจัดเก็บเกลือในยุ้ง และคนงานอีกฝ่ายหนึ่ง คือ ฝ่ายบรรจุเกลือ มีอยู่ประมาณ 12 คน หากวันใดจะต้องส่งเกลือลงเรือ จำนวนคนงานจะสูงถึง 40-50 คนเลยทีเดียว [กิตติ มະปุญญ (สัมภาษณ์) 5 มกราคม 2561]

นอกจากกระบวนการผลิตแล้วนั้น เฮียเจี่ย หรือคุณกิตติ ได้เล่าถึงการเปลี่ยนแปลงของโรงเกลือ เมื่อเริ่มมีการตัดถนนสมเด็จพระยาในราวปีพ.ศ. 2490 ทำให้การคมนาคมทางเรือลดน้อยลง เกิดปัญหาเรื่องการขนส่งเนื่องจากถนนปากซอยทางเข้าจนถึงโรงเกลือ เป็นเพียงถนนคอนกรีตสายเล็ก ๆ ซึ่งรถบรรทุกขนาดใหญ่ไม่สามารถเข้ามาได้ จึงทำให้การคมนาคมทางบก มีความลำบากต่อการขนส่งสินค้าไปขายยังที่ต่าง ๆ ประกอบกับประเทศอินเดียสามารถทำนาเกลือได้ดีและมีผลผลิตที่แน่นอนกว่าประเทศไทย โรงเกลือจึงถูกลดความสำคัญลงในที่สุด

“พักหลังดินฟ้าอากาศมันไม่แน่นอน ซึ่งเป็นตัวสำคัญเลย เพราะว่าถ้าฝนตกก็จะทำไม่ได้ มีนาเขาฝนตกก็เลยทำให้เกลือน้อยลง ราคาก็แพงขึ้น ปกติคิดเป็นเกวียนหนึ่งสมัยก่อนตกประมาณ 500-600 บาท ตอนนี้อยู่ที่ 3,000 บาท ทำให้เมื่อนอกก็จะหันไปใช้เกลืออินเดีย ตอนนี้อยู่ไม่ได้ทำแล้ว” [กิตติ มະปุญญ (สัมภาษณ์) 5 มกราคม 2561]

ภาพที่ 18 แสดงโรงเกลือแหลมทอง

ที่มา ศศิธร ศิลปวิทยา. 2561.

ภาพที่ 19 แสดงบรรยากาศในโรงเกลือแหลมทอง

ที่มา ศศิธร ศิลปวิทยา. 2561.

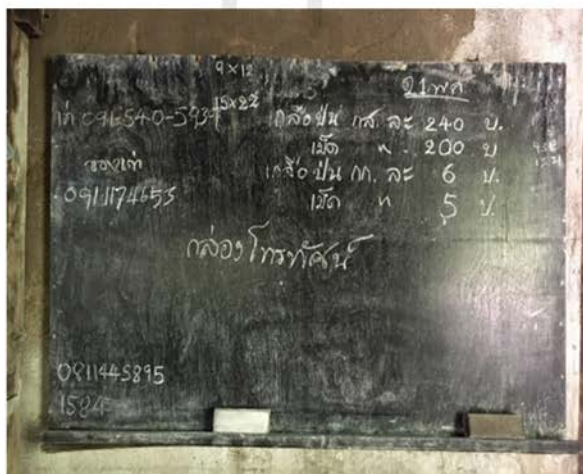
ภาพที่ 20 แสดงบรรยากาศในโรงเกลือแหลมทอง

ที่มา ศศิธร ศิลปวุฒยา. 2561.

ภาพที่ 21 แสดงบรรยากาศของห้องที่ใช้ผลิตเกลือในอดีต

ที่มา ศศิธร ศิลปวุฒยา. 2561.

ภาพที่ 22 - 23 แสดงให้เห็นเกลือที่ผลิตในปัจจุบัน (การผลิตในปัจจุบันผลิตที่จังหวัดสมุทรสาคร) และราคาซื้อขาย
อยู่ในปัจจุบัน

ที่มา ศศิธร ศิลปวุฒยา. 2561.

ภาพที่ 25 แสดงภาพนายกิตติ มคะปัญโญ หรือเฮียเจี้ย เจ้าของกิจการห้างหุ้นส่วนจำกัด เกลือแหลมทอง
ที่มา ศศิธร ศิลปวัฒนา. 2561.

จากเอกสารทางประวัติศาสตร์ และคำบอกเล่าของเจ้าของธุรกิจโรงเกลือ จะเห็นได้ถึงบรรยากาศของระบบเศรษฐกิจในย่านคลองสานว่า บริเวณดังกล่าวมีความคึกคักในเรื่องการค้าขาย เนื่องจากเป็นชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณคลองสานในช่วงอดีตจึงเต็มไปด้วยโรงสีข้าว โรงเกลือ โรงน้ำปลา ที่มีพ่อค้าชาวจีนเป็นเจ้าของธุรกิจ ความคึกคักทางการค้าไม่ได้ปรากฏให้เห็นแค่เพียงในพื้นที่ดังกล่าว แต่ยังเป็นชุมทางการค้าระหว่างประเทศ และในหัวเมืองต่าง ๆ จึงทำให้คลองสานเป็นชุมชนการค้าที่มีลักษณะของเครือข่ายโลจิสติกส์รูปแบบดั้งเดิม

คนอินเดีย คนจีน : ต้นกำเนิดธุรกิจค้าขายในคลองสาน

นอกจากกลุ่มชาวจีนจะครอบครองธุรกิจเป็นหลักแล้วนั้น กลุ่มคนอินเดียก็ถือว่าเป็นกลุ่มคนอีกเชื้อสายหนึ่งที่ปรากฏว่าตั้งถิ่นฐานอยู่มาตั้งแต่สมัยอยุธยา ดังจะเห็นได้จากแผนที่ของสายลับพม่าในสมัยธนบุรี ที่ตั้งอยู่ในเขตพระราชวังเดิม กองทัพเรือฉบับสมบูรณ์ จะพบว่าพื้นที่บริเวณคลองสานจะเต็มไปด้วยมัสยิด ซึ่งหมายถึงคนอินเดียมีการตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณคลองสานมาแต่ดั้งเดิม สอดคล้องกับหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของตระกูลเก่าแก่ง

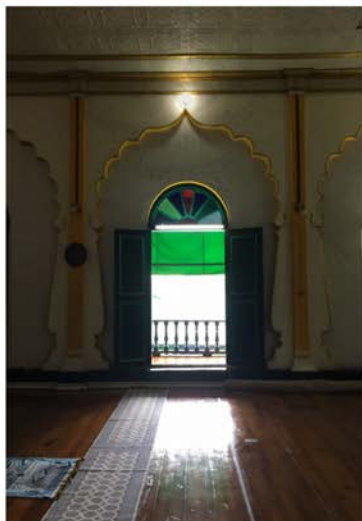
ตระกูลขุนาค ที่สร้างวัดพิชัยญาติการาม วัดอนงคาราม และวัดประยูรวงศาวาส และบริเวณพื้นที่อุทยานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทร์ราชบรมราชชนนีในปัจจุบันที่แต่เดิมเป็นที่ดินของตระกูลนานา หรือของคุณเล็ก นานา ซึ่งเป็นเจ้าของธุรกิจนำเข้าส่งออก สอดคล้องกับที่คุณลุงอับดุลลาร์ (แดง) ผู้ดูแลมัสยิดเซฟี มัสยิดเก่าแก่ที่เรียกกันว่ามัสยิดตึกขาว โดยลุงแดงเล่าว่าเดิมบริเวณพื้นที่แถบนี้จะมีคนอินเดียอยู่มาก่อน โดยมัสยิดเซฟี เป็นมัสยิดเก่าแก่อายุ 100 กว่าปี เป็นศูนย์รวมของมุสลิมเชื้อสายคาเวตีโบห์รา ซึ่งชาวมุสลิมที่นับถือจะรวมตัวกันตามวันสำคัญทางศาสนา

ลุงอับดุลลาร์ (แดง) เล่าว่ามุสลิมเชื้อสายคาเวตี โบห์รา (ชีอะห์) เป็นกลุ่มพ่อค้าชาวอินเดียที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่มแรก ๆ ในบริเวณคลองสาน เริ่มเดินทางเข้ามาทำการค้าในประเทศไทยตั้งแต่ช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2400) โดยตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่บริเวณย่านราชวงศ์ ย่านเยาวราช ย่านพหลุฑุติ และย่านบริเวณหลังวัดอนงคาราม ในฝั่งธนบุรี แบ่งชาวอินเดียในย่านนี้ได้เป็นสองพวก คือ ย่านตึกแดง และย่านตึกขาว โดยย่านตึกแดงเป็นพวกชาวอินเดียที่ส่วนมากมาจากสุรัต สร้างมัสยิดขึ้นมาในสมัยต้นรัชกาลที่ 4 ชื่อมัสยิดกวดิล อิสลาม เป็นมุสลิมสายสุหนี่ที่เป็นต้นตระกูลนานา มุสลิมทั้ง 2 กลุ่มมีอาชีพค้าขายผ้าพิมพ์ โดยนำสินค้ามาจากแคว้นคุชราช และขยายการค้าจนไปตั้งร้านค้าแถบพหลุฑุติ และบ้านหม้อ ส่วนที่ดินเดิมแถบคลองสานก็กลายเป็นโกดังเก็บสินค้าแทน

ภาพที่ 26 แสดงภาพคุณลุงอับดุลลาร์ (แดง) ผู้ดูแลมัสยิดเซฟี

ที่มา ศศิธร ศิลป์อุฒยา. 2561.

ภาพที่ 27 - 28 แสดงบรรยากาศภายในมัสยิดกุฎีตล อิสลาม

ที่มา ศศิธร ศิลปวุฒยา. 2561.

สำหรับกลุ่มคนไทยย่านตึกขาว สร้างมัสยิดเซฟิขึ้นมาในปีพ.ศ. 2543 เริ่มจากภากายี ชายาอุดดิน โมฮัมมัด อาลี พ่อค้าเพชรพลอยที่เดินทางเข้ามาค้าขายกับเจ้านายในสมัยนั้น ติดต่อขอซื้อที่ดินบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงข้ามท่าราชวงศ์ ด้านฝั่งธนบุรีจากเจ้าพระยารัตนบดินทร์ (รอด กัลยาณมิตร) โดยก่อสร้างมัสยิดขึ้นมา และใช้ชื่อว่าเซฟิ โดยคำว่าเซฟิ ซึ่งเป็นชื่อตั้งมัสยิด หมายถึงดาว ซึ่งเป็นสัญลักษณ์หนึ่งของ ดาวูดีโบห์รา ส่วนตัวมัสยิดไม่ได้เป็นสีขาว แต่เรียกชื่อตึกขาวตามสีของอาคารในย่านนี้ ซึ่งหาสีขาวเป็นส่วนใหญ่ ตัวมัสยิดออกแบบเป็นอาคารสี่เหลี่ยม ครึ่งตึกครึ่งไม้ สร้างจากศิลปะและรูปแบบจากอินเดีย โดยช่างก่อสร้างชาวจีนยุคเดียวกับพระที่นั่งอนันตสมาคม (มูลนิธิเล็กประไพ, ออนไลน์)

ภาพที่ 29 แสดงบรรยากาศในมัสยิดเซฟิ

ที่มา ศศิธร ศิลปวุฒยา. 2561.

ภาพที่ 30 แสดงบรรยากาศในมัสยิดเซทิ อานนบุรีเขตที่ท่าพิชัย

ที่มา ศศิธร ศิลบัวตญา. 2561.

คุณอับดุลลาร์เล่าว่าพ่อค้ามุสลิมอินเดียนำเข้าผ้าแพรกั้นที่ เครื่องประดับ เครื่องเงิน เพชรค่าพลอย ค่าเครื่องเทศ สมุนไพร เครื่องหอม น้ำอบ นำเข้าจากต่างประเทศ โดยเข้ามาในลักษณะเสื่อผืนหมอนใบเหมือนกับกลุ่มชาวจีน เข้ามาจากการชักชวนของกลุ่มเครือญาติหรือคนรู้จักที่เข้ามาก่อน เมื่อเข้ามาถึงไทยคนมุสลิมด้วยกันก็จะช่วยเหลือกัน ชักขยายจนกลายเป็นกลุ่มชุมชนคนอินเดียในปัจจุบัน

นอกจากบริเวณที่ดินดังกล่าวเดิมจะมีชุมชนมุสลิมอยู่กันอย่างหนาแน่นแล้ว โกลี ำ กับมัสยิดกุลาตติล เดิมยังเป็นที่ตั้งของโรงชัน ทำการผลิตชันผง และน้ำมันยาง ซึ่งเป็นยางไม้ที่ใช้สำหรับอุดรอยรั่วของเรือ ในย่านนี้มีอยู่ 2 โรงด้วยกัน โดยในปัจจุบันเปลี่ยนเป็นโรงงานทำไส้เทียน และโรงงานสมุนไพรแทน

ถัดจากมัสยิดตึกแดงจะพบศาลเจ้ากวนอู และในบริเวณใกล้เคียงกับศาลเจ้าจะพบกับโรงน้ำปลาที่ง่วนฮะ ซึ่งเป็นโรงน้ำปลาเก่าแก่ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา มีชาวจีนเป็นเจ้าของกิจการ ถัดไปมีโรงเกลือที่รับเกลือเม็ดมาจากจังหวัดสมุทรสงครามและสมุทรสาคร ส่วนหนึ่งนำมาใช้ในอุตสาหกรรมทำหมึกสั้ว และส่วนหนึ่งนำมาล้างให้สะอาด เข้าเครื่องโม่บดละเอียด บรรจุกระสอบส่งขายทั้งในและต่างประเทศ

ส่วนแถบตึกขาว บริเวณนั้นมีท่าเรือ โรงสีข้าวขนาดใหญ่ โดยชาวอินเดียได้ขายที่ดินบางส่วนให้กับ บริษัท เซงกี ทำเป็นโคตังเก็บสินค้า ที่ดินของพวกเขาจึงมีอาณาบริเวณกว้างขวางมากยาวไปจรดถึงตรอกช่านาก โกตัง เซงกีทำเป็นอาคารสองแถวยาวขนานกัน เปิดเช่าให้พวกที่ค้าของป่า สมุนไพร หนังสือตัว ซึ่งในบริเวณย่านคลองสานในอดีตมีบริษัทย่อย ๆ ที่ทำธุรกิจค้าของป่าอยู่เป็นจำนวนมาก รวมถึงย่านท่าดินแดงด้วยที่มีบริษัทค้าขายพวก ครั้ง นุ่น มะขาม เป็นต้น มีโรงเก็บเครื่องยาสมุนไพร ปลาหูตากแห้ง โรงเลื่อยไม้ที่กิจการส่วนหนึ่งเป็นการผลิตบรรจุภัณฑ์เพื่อบรรจุหนังสือตัวส่งไปขายยังต่างประเทศ นอกจากนี้ยังมีโรงนึ่งปลาหูตากแห้งและปลาชนิดต่าง ๆ

จากคำบอกเล่าและสถานที่อาคารต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นว่านอกจากเป็นที่ตั้งของชุมชนชาวอินเดียและมุสลิมเชื้อชาติต่าง ๆ แล้วยังเป็นที่ตั้งของชุมชนชาวจีนทั้งจีนไหหลำ จีนแต้จิ๋ว จีนฮกเกี้ยน มาทำการค้าขายทั้งเปิดกิจการค้าข้าว ค้าเกลือ ค้าของป่า และมารับจ้างเป็นแรงงานกุลีจีนเป็นจำนวนมาก ความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจของคลองสานในอดีตจึงเป็นเหมือนแหล่งการค้าขนาดใหญ่ เพราะทำเลที่ตั้งริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่เอื้อประโยชน์ต่อการขนส่งสินค้าของบริษัทและโกตังสินค้าต่าง ๆ

**แม่ค้าขายขนม ช่างฝีมือท้องถิ่น : เครือข่ายเศรษฐกิจใกล้บ้านเรือนเคียง บ้านตรอกข้าวเม่า วัดโพธิ์เรียง บ้าน
บุญ**

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่ารูปแบบของระบบเศรษฐกิจที่ผูกติดอยู่กับการค้ามีทั้งการค้าขายในประเทศระหว่างหัวเมือง กับพื้นที่กรุงเทพฯ เช่น บ้านบุญ บางยี่ขัน และการค้าขายส่งออกต่างประเทศ เช่น คลองสาน เป็นต้น ระบบเศรษฐกิจดังกล่าวอาจจะไม่ได้ครอบคลุมรูปแบบทางการค้าในย่านฝั่งธนทั้งหมด เนื่องจากยังปรากฏรูปแบบทางการค้าอีกประเภทหนึ่งที่สำคัญ นั่นคือ เศรษฐกิจแบบยังชีพ โดยรูปแบบการค้าดังกล่าวเป็นการค้าขายที่นำผลผลิตจากท้องสวนไร่เนาของตนเองมาขาย หรือนำผลผลิตจากเรือสวนไร่เนาของตนเองมาสร้างผลิตภัณฑ์เพื่อส่งขายคือ เช่น ในพื้นที่ย่านบางกอกน้อย ในอดีตยังพบเครือข่ายการค้าในรูปแบบดังกล่าวค่อนข้างมาก ทั้งในพื้นที่ตรอกข้าวเม่า วัดโพธิ์เรียง บ้านบุญ ยังมีการค้าขายและการผลิตสินค้าประเภทขนมช่าง และขนมในพิธีกรรมให้เห็นอยู่ด้วยกัน

หมู่บ้านทำขนม : ตรอกข้าวเม่า

ชุมชนตรอกข้าวเม่า

ชุมชนตรอกข้าวเม่าเป็นในชุมชนโบราณที่ตั้งอยู่ใกล้บริเวณปากคลองบางกอกน้อย ซึ่งมีการอพยพเคลื่อนย้ายมาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยการสถาปนากรุงธนบุรีหรืออาจจะเก่าไปถึงสมัยอยุธยาตอนปลายที่มีการขุด

คลองลัดบางอก ผู้คนส่วนใหญ่ที่เคลื่อนย้ายมา คือ มอญ แยก (มุสลิม) ญวน ลาว และเขมร โดยในสมัยกรุงธนบุรี พระเจ้าตากสินมหาราชทรงรวบรวมงานช่าง และจัดตั้งชุมชนตามผลิตภัณฑ์ ทำให้เกิดเอกลักษณ์ของชุมชนขึ้น และส่งผลให้เกิดการแลกเปลี่ยนสินค้า หรือตลาดน้ำอีกด้วย (นวลจันทร์ ตูลารักษ์ : 2547) หนึ่งในนั้นคือ ชุมชนตรอกข้าวเม่า ที่มีเอกลักษณ์ในการทำข้าวเม่า นอกจากนี้ชุมชนตรอกข้าวเม่ายังมีพื้นที่ใกล้กับวัดสุทธาวาส (วัดคูลิต) ที่สันนิษฐานว่า สร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยพิจารณาจากใบเสมาที่ทำด้วยหินทรายแดง และพระอุโบสถที่เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมในสมัยอยุธยา อาจกล่าวได้ว่ากลุ่มคนที่อพยพเข้ามาได้สร้างศิลปกรรมแบบอยุธยาขึ้นในช่วงสมัยกรุงธนบุรี นอกจากนี้ยังมีกรเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คนอีกหลายครั้ง ได้แก่ การเข้ามาครั้งที่ 2 ของกลุ่มคนมอญในสมัยรัตนโกสินทร์ ประมาณช่วงรัชกาลที่ 4-5 การเข้ามาครั้งที่ 3 ของกลุ่มคนที่มาจากทางภาคใต้ ที่อาศัยการสัญจรโดยรถไฟในเวลาต่อมา

ชุมชนตรอกข้าวเม่าในปัจจุบันอยู่ในเขตบางกอกน้อย บริเวณถนนนิรภาพ 49 ติดกับทางรถไฟกรุงธนบุรี และห่างจากคลองบางกอกน้อย (แม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิม) ไปทางทิศใต้ เป็นระยะทางประมาณ 2 กิโลเมตร โดยแผนผังการจัดการของชุมชนเป็นผังชุมชนที่มีคลองระบายน้ำล้อมรอบ และมีการขุดคลองขนาดเล็กผ่านบ้านเรือนจากคลองระบายน้ำทางทิศเหนือจรดทิศใต้ ซึ่งสืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยอดีตที่คนในชุมชนจะปลูกอ้อยตามริมคลอง ซึ่งเป็นคลองสายย่อยแยกมาจากคลองบางกอกน้อยผันเข้ามาใช้ในชุมชน จากลักษณะการปลูกบ้านเรือนดังกล่าวทำให้วิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนรวมถึงการปลูกบ้านที่มีความสัมพันธ์ และความผูกพันอย่างเหนียวแน่นกับแหล่งน้ำ เห็นได้จากลักษณะบ้านเป็นบ้านไม้ทรงไทยชั้นเดียว มีใต้ถุนสูง ตามแบบแผนของบ้านเรือนไทยภาคกลาง เพื่อรองรับฤดูฝนที่มีปริมาณน้ำสูง อาจทำให้น้ำท่วมบางครั้ง หรือสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่ที่เป็นชาวสวนผลไม้ แบบสวนยกท้อร่อง จึงมีการฝึกฝนเด็กให้ว่ายน้ำ เพื่อสามารถดำรงอาชีพเป็นชาวสวนยกท้อร่องต่อไป การฝึกดังกล่าวเริ่มด้วยวิธีการฝึกว่ายน้ำด้วยลูกมะพร้าวแห้ง นำลูกมะพร้าวแห้งมาผูกกันไว้เพื่อใช้ในการช่วยลอยตัว และยังฝึกจากการเล่นกระต่ายขาเดียวที่ช่วยพัฒนา และฝึกทักษะการทรงตัวให้สามารถเดินในสวนได้อย่างคล่องแคล่วไม่พลัดตกน้ำ

ในส่วนของการประกอบอาชีพของผู้คนตั้งแต่อดีต มีการแบ่งแรงงานชายหญิงชัดเจน ผู้ชายส่วนมากมักจะเข้ารับราชการของเขตราชการในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียง ส่วนผู้หญิงนั้นจะดูแลจัดการเรื่องภายในครัวเรือนและดูแลสวนผลไม้ เพื่อหารายได้เพิ่มเติมอย่างการปลูกผลไม้ นานาชนิด เช่น ทุเรียน ลิ้นจี่ มะพร้าว เป็นต้น ทั้งนี้รวมถึงการทำขนมขึ้นชื่อต่าง ๆ เช่น ข้าวเม่า กระจ่างสารท และกาละแม ซึ่งการทำขนมยังคงพบเห็นส่วนหนึ่งของผู้คนในชุมชนปัจจุบันอยู่ ถึงแม้จะมีปริมาณครัวเรือนที่ทำขนมจะลดจำนวนลงไปมาก

ภาพที่ 31 แสดงการทำกระยาสารของคนในชุมชน
ที่มา ศศิธร ศิลปวุฒยา, 2561.

กาละแม ข้าวเหนียวแดง ข้าวเม่า กระยาสารท ขนห่อถึงในพิธีกรรม

จากพัฒนาการของชุมชนตรอกข้าวเม่าจะเห็นได้จากลักษณะภูมิประเทศส่งผลต่อการทำมาหากินของชุมชนค่อนข้างมาก ดังจะเห็นได้จากการที่ชุมชนมีพื้นที่ติดคลอง เหมาะกับการทำสวน ดังนั้นผลผลิตส่วนใหญ่ที่ได้จากสวนของตนเอง เช่น ทุเรียน ลิ้นจี่ มะพร้าว เป็นต้น จึงถูกนำมาผลิตและทำเป็นขนมขายอีกทอดหนึ่ง จนกลายเป็นที่รู้จักของชุมชนอื่น ๆ ทั่วไปในเรื่องของขนมข้าวเม่า กระยาสารท และกาละแม

จากคำบอกเล่าของป้ากรองทอง เหมาะทัพพะ อายุ 56 ปี ซึ่งเป็นคนที่บ้านยังคงทำขนมอยู่เพียงหลังเดียวในชุมชน และจะทำเมื่อมีคนสั่งหรือเทศกาลใหญ่อย่างเข้าพรรษาหรือตรุษไทยเท่านั้น ป้ากรองทองถือเป็นชาวบ้านดั้งเดิมของชุมชนตรอกข้าวเม่า ครอบครัวของป้ากรองทองอยู่อาศัยในชุมชนตรอกข้าวเม่ามากกว่า 100 ปี และป้ากรองทองถือเป็นรุ่นที่ 3 ที่อาศัยอยู่ในชุมชน แม้จะมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบบ้านหรือซ่อมแซมบ้านเรือนไปบ่อยครั้งแล้วก็ตาม หากแต่ป้ากรองทองยังคงมีความทรงจำ และบอกเล่าเรื่องราวในอดีตได้อย่างชัดเจน

“ความเชื่อดั้งเดิมของคนทำขนม คือ การไหว้เตา ที่บ้านของป้าเป็นบ้านทำขนมจึงมีพิธีการขอขมาลาโทษแม่เตา สาเหตุที่ต้องมีการไหว้ขมาลาโทษกันนั้นเกิดจากการที่จะต้องออกแรงกวานกาละแม โดยต้องไข่เตายันเตาไฟ

เพื่อช่วยแบ่งเบาน้ำหนัก และให้ได้ท่าทางที่สะดวกที่สุด เพราะการกรอกมวลแฉะต้องใช้เวลาานกว่า 5 ชั่วโมง วิธีการไหว้ขอขมาคือ ไข่ดอกไม้ รูปเทียนพวงมาลัย และเงินเหรียญวางไว้ในเตาไฟ พร้อมกล่าวคำขอขมาลาโทษ และขอบคุณแม่เตาในเดือน 12 ซึ่งนอกจากจะเพื่อขอขมาแล้วยังเพื่อขอให้ขายได้ดี ร่ำรวย ๆ” [กรองทอง เหมะทัฬหะ (สัมภาษณ์) 15 กุมภาพันธ์ 2561]

คุณป้ากรองทองยังเล่าอีกว่า คนในชุมชนที่บ้านใกล้เรือนเคียงอยู่ในละแวกเดียวกันต่างก็รู้จักกันเป็นอย่างดี เพราะต่างก็เป็นญาติกันทั้งนั้น ทุกคนในชุมชนล้วนมีปฏิสัมพันธ์อันดีต่อกัน ไปมาหาสู่กัน ให้ความช่วยเหลือ และมีการแบ่งปันกัน โดยเฉพาะเวลามีงานบุญที่วัดสุทธาวาส แต่ละบ้านจะทำอาหารกันบ้านละอย่างสองอย่าง ทำทีละหม้อใหญ่ ๆ เพื่อนำไปถวายพระ และแบ่งแจกจ่ายโดยทั่วกัน

อย่างไรก็ตามจากคำบอกเล่าของคุณป้ากรองทองเล่าเดิมบริเวณนี้เคยเป็นเรือสวนไร่นา และมีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยผลไม้ และทรัพยากรที่พร้อมสำหรับทำขนม ดังนั้นในอดีตชุมชนครอบครัวตัวเองจึงนิยมทำข้าวเม่า และทำขนมที่ใช้ส่วนผสมของข้าวเม่าเป็นหลัก เช่น กระจยาสารท และข้าวเม่าหมี ส่วนการทำกละแฉะเริ่มทำภายในชุมชนเมื่อประมาณร้อยปีก่อน โดยน่าจะมาพร้อมกับกลุ่มคนมอญที่ย้ายถิ่นเข้ามาในชุมชน ในปัจจุบันการทำข้าวเม่าภายในชุมชนไม่หลงเหลือแล้ว แต่มีการรับซื้อข้าวเม่ามาจากตลาดท่าเตียนเพื่อนำมาทำกระจยาสารทขายในช่วงเทศกาล เช่น งานสงกรานต์ งานตรุษไทย และตามรายการสั่งซื้อเท่านั้น

ภาพที่ 32 แสดงข้าวเม่าที่รับซื้อมาจากท่าเตียน

ที่มา ศศิธร ศิลปวุฒยา. 2561.

เพื่อ นายคชภู ทุ่มะทัฬหะ ได้เล่าถึงการทำกาละแมในชุมชนไปพร้อม ๆ กับการกวนกาละแมบนเตาหิน เพื่อนำไปใช้เป็นขนมในพิธีขันหมากของคู่บ่าวสาวในวันอาทิตย์ที่จะถึงนี้ ก่อนหน้านั้นได้มีการทำข้าวเหนียวแดงไปก่อนแล้ว ที่เฝ้าว่าข้าวเหนียวแดงและกาละแมเป็นของสำคัญสำหรับจัดงานขันหมากในพิธีการสู่ขอแต่งงานของไทย โดยถือว่าสีแดงของข้าวเหนียวแดง คือ ความมงคล ส่วนความเหนียวของข้าวเหนียวแดง และกาละแมสื่อถึงความรักอันเหนียวแน่น และงาที่ใช้โรยบนขนมเปรียบเสมือนความรักที่เจริญงอกงาม โดยในอดีตในชุมชนตรอกข้าวเม่าเป็นไปด้วยบ้านที่รับทำขนมในพิธีกรรมประเพณี แต่ในปัจจุบันเหลือเพียงบ้านหลังเดียวที่ยังคงทำกาละแมแบบดั้งเดิมของชุมชน

ภาพที่ 33 แสดงข้าวเหนียวแดงและกาละแมที่ใช้ในพิธีขันหมาก

ที่มา ศศิธร ศิลปวิทยา. 2560.

กาละแม

กาละแมของชุมชนตรอกข้าวเม่าแห่งนี้ยังคงรูปแบบการทำดั้งเดิมอยู่ คือ การใช้ข้าวเหนียวเป็นส่วนผสมหลักในการทำกาละแม ซึ่งจะทำให้นื้อกาละแมมีความเหนียว หอมและเห็นเม็ดข้าว ทำให้เรียกกาละแมแบบดั้งเดิมว่ากาละแมเม็ด ซึ่งแตกต่างจากการทำกาละแมแป้งในปัจจุบันที่หันไปใช้แป้งข้าวเหนียว และกระบวนการผลิตแบบอุตสาหกรรม ซึ่งทำให้นื้อกาละแมขาดความเหนียวและความอร่อยในแบบดั้งเดิม การทำกาละแมจะใช้

เตาหินซึ่งเป็นเตาที่ก่อด้วยอิฐแดงฉาบปูน และใช้หินในการให้ความร้อน ในปัจจุบันพื้นที่นำมาใช้ คือ ไม้หน้าสาม แทนที่ไม้แสมที่มีราคาแพงและหายากมากขึ้น โดยจะนำแผ่นสังกะสีมาวางทับบนกองหินอีกชั้นเพื่อให้ทำให้อุณหภูมิกระจายไปรอบ ๆ กระทะและป้องกันไม่ให้ไฟโดนกันกระทะซึ่งจะทำให้กาละแหมไหม้ได้

ภาพที่ 34 แสดงเตาหินที่ใช้กวนกาละแหม
ที่มา ศศิธร ศิลปวุฒยา. 2560.

โดยปกติแล้วการทำกาละแหมจะต้องใช้เวลาคนประมาณ 5-6 ชั่วโมงเพื่อให้เนื้อกาละแหมเปลี่ยนจากสีขาวเป็นสีน้ำตาล โดย 4-5 ชั่วโมงแรก กาละแหมจะยังไม่เกาะตัวกันจึงต้องใช้ไฟแรง และคนบ่อยๆ เพื่อให้กาละแหมติดกระทะ จนกระทั่งเมื่อกาละแหมเกาะตัวเป็นก้อน และมีน้ำมันจากตัวกะทิซึมออกมา จึงจะใช้ไฟอ่อน เพื่อไม่ให้กาละแหมไหม้และแข็ง ในปัจจุบันชุมชนจะทำกาละแหมเฉพาะช่วงที่มีคนสั่งซื้อ เช่น กลุ่มทัวร์ อาจารย์นักศึกษาที่เข้ามาภายในชุมชน พ่อค้าคนกลาง และการสั่งซื้อในช่วงงานเทศกาล การทำกาละแหมในแต่ละครั้งจะได้กาละแหมราว 18 - 20 กิโลกรัมต่อ 1 กระทะ ราคาประมาณ 3,000 - 3,500 บาท

ส่วนผสม

1. ข้าวเหนียว (ข้าวเก่า)
2. หัวกะทิและหางกะทิ
3. น้ำตาลมะพร้าว
4. น้ำแปะแซ

ขั้นตอนการทำ

1. นำข้าวเหนียวไปซาวในกระชอนจุก จากนั้นจึงผสมหัวกะทิและหางกะทิลงไป
2. ทำการเคี่ยวจนกะทิจะแตกมัน จากนั้นจึงใส่น้ำตาลมะพร้าวลงไป หากใส่ตอนข้าวไม่สุก เม็ดข้าวจะแข็ง เพราะน้ำตาลรัศ
3. ทำการคนกालะแฉราว 3-4 ชั่วโมง หากปล่อยทิ้งไว้กालะแฉจะติดกระทะ
4. ใส่แปะแซเพื่อทำให้อาละแฉมีความเหนียวและข้น แล้วคนเรื่อย ๆ และทำการล้างไม้พายทุก ๆ 2 ชั่วโมง เพื่อไม่ให้ความหวานที่ติดไม้ตีใหม่กระทะ
5. 5 ชั่วโมงผ่านไป เนื้อกालะแฉจะเริ่มเหนียวและคนยากขึ้น จึงต้องเปลี่ยนท่าคน เรียกว่า “การโย้” คือ การตักเนื้อกालะแฉด้านข้างกระทะเพื่อพลิกและกวนเนื้อกालะแฉให้อุณหภูมิความร้อนอย่างทั่วถึง ขั้นตอนการโย้นี้จะใช้ไฟอ่อน หรือใช้เพียงความร้อนจากซี่เต้าที่เหลือจะไม่เติมไฟเพิ่ม เพราะอาจทำให้อาละแฉไหม้ได้
6. คนไปเรื่อย ๆ ราว 1-2 ชั่วโมง น้ำมันจากตัวกะทิจะออกมาอยู่รอบๆ กาละแฉทำให้อาละแฉไม่ติดกระทะ
7. เมื่อเห็นว่ากालะแฉเกาะเป็นก้อนเดียวกัน เนื้อละเอียดเนียนพอแล้ว จึงถือว่าเสร็จสิ้นการทำกालะแฉ

ภาพที่ 35 แสดงกอละแมในช่วง 5 ชั่วโมงแรกที่ยังไม่จับตัวเป็นก้อน
ที่มา ศศิธร ศิลปวุฒยา. 2560.

ภาพที่ 36 แสดง “การโย้” กอละแม
ที่มา ศศิธร ศิลปวุฒยา. 2560.

ภาพที่ 37 แสดงการเตรียมกอละแมสำหรับพิธีขึ้นหมาก
ที่มา ศศิธร ศิลปวุฒยา. 2560.

ภาพที่ 38 แสดงกอละแมสำหรับสังฆาย
ที่มา ศศิธร ศิลปวุฒยา. 2560.

ข้าวเหนียวแดง

ภาพที่ 39 แสดงข้าวเหนียวแดงในพิธีขันหมาก

ที่มา ศศิธร ศิลปวุฒยา. 2560.

นอกจากในชุมชนตรอกข้าวเม่าจะมีการทำข้าวเม่า กระจายสารท กาละแม แล้วนั้น ข้าวเหนียวแดงก็เป็นขนมอีกประเภทหนึ่งที่ในอดีตชุมชนจะทำขาย เนื่องจากเป็นหนึ่งในขนมมงคลนั่นเอง โดยจากคำบอกเล่าของชาวบ้านในชุมชนได้อธิบายถึงสูตรการทำไว้ว่า ข้าวเหนียวแดง คือ การนำข้าวเหนียวนึ่งสุกมาชาวพร้อมกับกะทิ และน้ำตาลมะพร้าวเพื่อให้ตัวน้ำตาลผสมกับตัวข้าวเหนียว ลักษณะของข้าวเหนียวที่ได้จะเป็นเม็ดข้าวเหนียวที่ยังไม่แตก ต่างกับกาละแมที่เม็ดข้าวเหนียวแตก และถูกคลุกเคล้ากลายเป็นแป้งจนไม่เห็นเม็ดข้าว และตัวข้าวเหนียวแดงจะมีความกรอบนอกนุ่มในในการทำข้าวเหนียวแดงจะใช้เวลาทำประมาณ 1-2 ชั่วโมง ใช้ไฟอ่อนอย่างสม่ำเสมอ และใช้เตาหินในการทำเช่นเดียวกับกาละแม ข้าวเหนียวแดง 1 กระทะ มีปริมาณ 20 กิโลกรัม ราคาประมาณ 1000-2000 บาท แล้วแต่ปริมาณและราคาวัตถุดิบที่ใช้ในขณะนั้น

ส่วนผสม

1. ข้าวเหนียวนึ่งสุก
2. น้ำตาลมะพร้าว

3. กะทิ
4. แป้งแซ

ขั้นตอนการทำ

1. นำข้าวเหนียวไปนึ่งสุก แล้วนำมาใส่กระทะ (ใช้ไฟอ่อน)
2. นำกะทิและน้ำตาลมะพร้าวใส่ผสมพร้อมกัน
3. คนไปเรื่อย ๆ จนส่วนผสมเข้ากัน
4. 1 ชั่วโมงผ่านไป ใส่แป้งแซในปริมาณเล็กน้อยเพื่อให้ส่วนผสมเกาะตัวกัน
5. คนต่ออีก 1 ชั่วโมง (พยายามอย่าให้มีข้าวเหนียวแตก) จนเริ่มงวด
6. เมื่อส่วนผสมเข้ากันทุกอย่าง และข้าวเหนียวเปลี่ยนเป็นสีแดงน้ำตาล ถือเป็นการเสร็จสิ้นขั้นตอนการทำข้าวเหนียวแดง

ภาพที่ 40 แสดงข้าวเหนียวแดงสำหรับสงขาย

ที่มา ศศิธร ศิลปวุฒยา. 2560.

จากรูปแบบทางวัฒนธรรมอาหารของชุมชนตรอกข้าวเม่า โดยเฉพาะขนมไทยที่ใช้ในงานมงคล เช่น กาละแม ข้าวเหนียวแดง ข้าวเม่า กระจ่างสารท ที่ได้เียนจากคำบอกเล่าของผู้รู้ในพื้นที่ จะเห็นได้ว่าปัจจัยของการผลิตนั้นเกี่ยวข้องกับลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ และสภาพแวดล้อมในชุมชนที่ประกอบไปด้วยแหล่งวัตถุดิบที่ใกล้ตัว โดยแต่ดั้งเดิมจะหาวัตถุดิบได้จากในสวน หรือไม่ก็หาซื้อแลกเปลี่ยนกันได้ในชุมชนใกล้เคียง เช่น ข้าวเหนียวและกะทิหาซื้อได้จากตลาดพรานนก ส่วนน้ำตาลมะพร้าว และแปะแซหาซื้อได้จากท่าเตียน โดยเมื่อมีการผลิตก็จะส่งขายในตลาดตลาดวัดทอง หรือส่งขายโดยตรงจากลูกค้าที่มาทำการสั่งซื้อ ทำให้ชุมชนตรอกข้าวเม่ากลายเป็นชุมชนหนึ่งที่มีการประกอบอาชีพหลักเกี่ยวข้องกับการทำอาหารและทำขนม แต่อย่างไรก็ตามในปัจจุบันสภาพแวดล้อมในพื้นที่เปลี่ยน วัตถุดิบที่เคยหาซื้อหรือหาได้จากในชุมชนนั้นก็หายไป รูปแบบของวิถีชีวิตคนในชุมชนจึงเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา

ชุมชนวัดโพธิ์เรียง : ความสัมพันธ์ของระบบเศรษฐกิจท้องถิ่น

ชุมชนวัดโพธิ์เรียง

นอกจากชุมชนตรอกข้าวเม่าที่มีระบบเศรษฐกิจแบบท้องถิ่น เน้นเพื่อการยังชีพแล้วนั้น ชุมชนวัดโพธิ์เรียงก็เป็นอีกชุมชนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบของระบบเศรษฐกิจแบบท้องถิ่น โดยชุมชนวัดโพธิ์เรียงก่อตั้งมาตั้งแต่ก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 เนื่องจากชุมชนตั้งอยู่บริเวณริมคลองมอญ ซึ่งเดิมในสมัยกรุงธนบุรีพื้นที่ใกล้เคียงเหล่านี้เป็นที่อยู่ของท้าวทรงกันดาร (ทองมอญ) ผู้ถวายการรับใช้ในวัง และบ้านญาติ ๆ รวมถึงข้าทาสบริวารอยู่ จึงมีการเรียกติดปากว่าคลองมอญตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา อย่างไรก็ตามยังไม่พบหลักฐานแน่ชัดว่าชุมชนวัดโพธิ์เรียงนั้นมีความเกี่ยวข้องกับชุมชนมอญหรือไม่ แต่มีความเป็นไปได้ว่าจะมีกลุ่มคนมอญกระจายอยู่ในพื้นที่นี้

เดิมพื้นที่ชุมชนนั้นเป็นเรือสวนไร่นา โดยสารไปมาหาสู่ชุมชนใกล้เคียงผ่านคลองมอญ จากหลักฐานเรืออีโปงเก่าที่ทำจากต้นมะพร้าวอายุกว่าร้อยปีที่พบในชุมชน สันนิษฐานว่าผู้คนในพื้นที่ประกอบอาชีพทำสวนมะพร้าวเป็นส่วนใหญ่ แต่จากคำบอกเล่าก็พบว่าในอดีตชุมชนวัดโพธิ์เรียงน่าจะมีการทำสวนปลูกชมพู ฝรั่ง มะไฟ มะปราง ละมุด เช่นกัน นอกจากการทำสวนแล้วในอดีตชุมชนยังประกอบอาชีพค้าขายและย้อมผ้าอีกด้วย โดยการย้อมผ้าชาจีนเป็นผู้ทำอยู่บริเวณลานมะเกลือย้อมกันมาตั้งแต่ใช้ลูกมะเกลือและต่อมาใช้สีคราม ตลาดที่นำผ้าย้อมไปส่งคือตลาดบางรัก แต่ในปัจจุบันไม่ปรากฏเนื่องจากพื้นที่แห่งนี้ถูกเปลี่ยนเป็นสวนแล้วในปัจจุบัน สำหรับตลาดที่ชาวสวนจะนำสินค้าไปซื้อขายแลกเปลี่ยน คือ ตลาดบางรัก และตลาดหัวลำโพง นอกจากนี้ยังมีการทำสวนดอกไม้ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั่วฝั่งธนบุรี และพระนคร คือ ดอกเย็บัวที่ปัจจุบันใช้ย้อมผ้า หลังจากมีการสร้างที่ทำการไฟฟ้า

นครหลวง การตัดถนนเจริญสุขนิทวงศ์ ทำให้ความเจริญเข้ามาผู้คนจึงเริ่มอพยพเข้ามา กิจกรรมที่เคยทำก็ต้องยกเลิกไป ชาวสวนเดิม และเจ้าของที่ดินก็เริ่มเปลี่ยนไปทำอย่างอื่นอย่างเช่นรับราชการ เปลี่ยนอาชีพมาขายที่ดินและสร้างบ้านให้คนเช่า

ทรัพยากรในสวนและการค้าขายท้องถิ่น

จากการสัมภาษณ์คุณชิต จันทร์ประเสริฐ พบว่าในอดีตพื้นที่ชุมชนวัดโพธิ์เรียงแต่เดิมนั้น ผู้คนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่จะประกอบอาชีพการทำสวนผลไม้และดอกไม้กันเป็นหลัก ซึ่งมีตระกูลในพื้นที่ที่เป็นทั้งเจ้าของที่ดินและชาวสวน 4 ตระกูล ได้แก่ ตระกูลล้วนวิจิตร, ตระกูลสำราญราษฎร์, ตระกูลเปลี่ยนคารม, ตระกูลศรีภักดิ์ (เดิมคือ แซ่ลิ้ม เป็นชาวจีนอพยพเข้ามาแต่งงานกับคนในพื้นที่) โดยรูปแบบการทำสวนนั้นจะทำเป็นชุดร่องสวน และปลูกพืชแบบสวนเบญจพรรณ (ปลูกพืชผสมกันหลากหลายในพื้นที่ๆหนึ่ง) มีทั้งฝรั่ง, มะไฟ, หมาก, ชมพู่, มะพร้าว ตลอดจนไม้ดอก เช่น เยอบีร่า และกล้วยไม้เป็นต้น การทำสวนในอดีตนั้นแทบไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในแต่ละขั้นตอนของการทำสวน กล่าวคือ แรงงานที่ใช้ในการทำสวนนั้นจะเป็นคนในครอบครัวเป็นหลัก ขณะที่การดูแลต้นไม้นั้นก็จะมีใช้เงินที่อยู่ตามร่องร่อนำมาใส่ที่โคนต้น และการกำจัดพวกศัตรูพืชก็จะใช้น้ำหมักชีวภาพ เช่น สะเดา นำมารดต้นไม้ที่มีศัตรูพืชรบกวน เช่น หนอน เป็นต้น

จากคำบอกเล่าของคุณแรม แบนประเสริฐ อายุ 60 ปี ชาวบ้านในชุมชนยังได้อธิบายถึงระบบ “กินแรง” กันของคนในชุมชนช่วงอดีต โดยการกินแรงนั้นเป็นระบบการขอความช่วยเหลือจากเพื่อนบ้านให้มาช่วยงานสวนของตน

“การลอกท้องร่องในแต่ละปีนั้นจะเป็นงานที่หนักมากต้องใช้แรงงานหลายคน แต่ละบ้านก็จะชวนเพื่อนมาช่วยกันทำ พอทำในสวนของตนเสร็จ ถึงที่เพื่อนขอแรง ก็ไปช่วยลอกท้องร่องของเขาดูด้วยกัน” [แรม แบนประเสริฐ (สัมภาษณ์) 1 มีนาคม 2561]

ในทางตรงกันข้ามค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการทำสวนนั้นจะเป็นการจ้างคนในพื้นที่บางคนมาตัดต้นไม้ให้ โดยสาเหตุที่ชาวสวนไม่ตัดเองนั้นก็เนื่องจากกลัวอุบัติเหตุเช่นต้นไม้อาจล้มทับใส่ โดยจะจ้างคนที่มีความชำนาญซึ่งก็เป็นคนในพื้นที่เช่นกัน ผลไม้ที่ปลูกในสวนต่าง ๆ เหล่านี้จะถูกนำไปใส่เรือไปขายกันที่ตลาดต่าง ๆ นอกจากนั้นยังมีระบบการแลกเปลี่ยนระหว่างบ้าน ซึ่งเป็นระบบการแลกเปลี่ยนรูปแบบหนึ่ง รวมทั้งการแลกเปลี่ยนข้ามพื้นที่ กล่าวคือ บางครั้งจะมีชาวสวนจากพื้นที่อื่นมาแลกต้นกล้าของพืชที่ปลูกในสวนหรือนำผลไม้มาแลกเพื่อนำเอาต้นกล้าของตนชุมชนวัดโพธิ์เรียงนำกลับไปปลูกด้วยเช่นกัน

ตลาดที่คนในชุมชนวัดโพธิ์เรียงจะนำผลไม้ไปขายนั้นจะได้แก่ ปากคลองตลาด, ตลาดศาลาน้ำร้อน, ตลาดพรานนก, ตลาดบ้านบุ ราคาที่ขายนั้นชาวสวนจะเป็นผู้กำหนดขึ้นมาเอง ซึ่งบางครั้งราคาจะไม่ตายตัวและคงที่ กล่าวคือ หากเจอคนรู้จักกันก็จะขายในราคาที่สูงกว่าคนทั่วไปเป็นต้น ในขณะที่เดียวกันก็จะมีคนทยอยเรือเข้ามารับซื้อผลไม้ถึงสวนด้วยเช่นกัน โดยคุณลุงแรม แบนประเสริฐได้เล่าถึงมูลค่าหรือราคาของผลไม้ในช่วงเวลานั้น (เมื่อประมาณ 50 ปีก่อน) ราคาขายของผักผลไม้ไม่นั้นจะมีราคาที่ไม่แพงมากนัก เช่น มะพร้าวอ่อนลูกละ 50 สตางค์, ชมพู่อ้อยลูก 25 สตางค์, สะเดากิ่งละ 25 สตางค์ เป็นต้น ส่วนเส้นทางการเดินทางค้าขายทางน้ำนั้นจะมีเส้นทางดังนี้ เริ่มจากชุมชนวัดโพธิ์เรียงใช้คลองเทวดา ไปสู่คลองวัดยาง, คลองกระท้อนแถว, คลองวัดตมูเหล็ก (สำหรับการไปตลาดพรานนกทางเรือ) ในขณะที่การใช้เส้นทางอื่นเช่น หากจะไปปากคลองตลาดก็จะพายเรือออกจากคลองเทวดา ไปออกคลองมอญ ไปออกแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นต้น

ในขณะที่เดียวกันเส้นทางสำหรับนำสินค้าไปขายนั้นไม่ได้มีเพียงเส้นทางน้ำเท่านั้นแต่ยังมีเส้นทางบกด้วยเช่นกัน ซึ่งชาวบ้านจะนำของใส่หาบเดินไปขายที่ตลาดพรานนกเป็นหลัก เพราะเป็นตลาดใหญ่ที่สำคัญของพื้นที่นี้ ในทางกลับกันหากจะซื้อของอุปโภคบริโภคหรือข้าวของเครื่องใช้กลับเข้ามาในบ้านนั้นก็ซื้อของจากตลาดภายนอกกลับเข้ามาในบ้าน โดยของที่ซื้อก็จะมาจากตลาดน้อยใหญ่ต่าง ๆ รอบ ๆ พื้นที่ชุมชน เช่น ตลาดพรานนก, ตลาดสถานีรถไฟธนบุรี (เดิม) , ตลาดบ้านขมิ้น, ตลาดวัดนางลอย, ตลาดสามแยกไฟฉาย และตลาดบางเสาธง ซึ่งของที่ขายในตลาดนั้นมีหลากหลายมากทั้งของสด ของแห้ง เนื้อสัตว์ ผักผลไม้ ตลอดจนเสื้อผ้าข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ อย่างไรก็ตามตลาดที่ได้กล่าวมานั้นหลายแห่งได้ปิดตัวลงไปเป็นเวลาไม่ต่ำกว่า 10 กว่าปีที่ผ่านมา และยังคงหลงเหลืออยู่ไม่กี่แห่ง ในขณะที่การเดินทางไปขายผลไม้ของชาวสวนนั้นจะต้องออกจากบ้านไปตลาดตั้งแต่ตี 4- 5 และจะกลับมาที่บ้านอีกครั้งในเวลา 7 - 10 โมงเช้า โดยการเดินทางไปค้าขายยังตลาดนั้นจะหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนกันไปในแต่ละบ้าน

อย่างไรก็ตามการเดินทางไปยังตลาดแต่ละแห่งนั้นก็มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาด้วยเช่นกัน กล่าวคือ แต่ก่อนนั้น (ก่อนปีพ.ศ. 2500) การเดินทางไปขายของที่ปากคลองตลาดนั้นจะมีเรือจ้างมารับตรงวัดคุรุฑซึ่งติดกับคลองมอญ ต่อมาในช่วงปีพ.ศ. 2502 - 2503 การเดินทางไปปากคลองตลาดนั้นจะเปลี่ยนจากการเดินทางโดยเรือรับจ้างเป็นการเดินทางโดยรถกระบะรับจ้างแทน เนื่องจากเรือจ้างนั้นมีความเสี่ยงจากคลื่นในแม่น้ำเจ้าพระยาที่แรงขึ้นภายหลังจากการสัญจรทางน้ำของเรือที่ผ่านไปมานั้นใช้เครื่องยนต์กันเป็นจำนวนมาก ทำให้อาจเกิดอุบัติเหตุขึ้นได้

นอกจากการทำสวนผลไม้ และการปลูกไม้ดอกแล้ว บางครัวเรือนยังมีการทำข้าวหลามไปขายที่ตลาดด้วยเช่นกัน ซึ่งถือได้ว่าเป็นกิจการหรือธุรกิจขนาดเล็กภายในครอบครัว อย่างเช่น คุณบำเพ็ญกุล ทวีสาร ได้เล่าถึง

อาชีพขายข้าวหลามที่บ้านของตนว่าแต่เดิมทำข้าวหลามส่งขายโดยใช้ชื่อว่า ช. ธนบุรี (“ช.” หมายถึง ช้อย ซึ่งเป็นชื่อมารดาของนางพัฒนากุล) วัตถุประสงค์นั้นโดยหลัก ๆ จะได้แก่ ข้าวเหนียว, ถั่วดำ, กะทิ (มะพร้าว) สำหรับข้าว และถั่วดำนั้นต้องไปหาซื้อจากตลาด แต่มะพร้าวนั้นจะใช้จากสวนของตนเอง ส่วนไม้ไผ่จะซื้อมาจากพ่อค้าที่ส่งไม้ไผ่มาตามแม่น้ำจากต่างจังหวัด ขั้นตอนการทำงานนั้นจะเริ่มมือทำกันตั้งแต่ช่วงเช้าจนกระทั่งสิ้นสุดคือการมัดข้าวหลามไว้มัดละ 10 กระบอก ซึ่งจะขายในราคากระบอกละ 10 – 12 บาท โดยจะนำไปขายที่ปากคลองตลาดตั้งแต่เช้า (ประมาณตี 4-5)

การทำข้าวหลามขายของแต่ละบ้านจะมีการประดับตรา (ลักษณะคล้ายยี่ห่อ) และมีสูตรข้าวหลามที่แตกต่างกันไป เช่น ใช้ข้าวเหนียวเก่า ใส่กะทิ 1 องค์กร (ช้อนนี้) ใส่ถั่วดำ สังขยา รสชาติเค็ม หวาน มัน วัตถุประสงค์ใช้ในการทำข้าวหลามจะซื้อจากตลาด เช่น ข้าวเหนียว มะพร้าว ส่วนไม้ไผ่ที่เหมาะสมกับการทำข้าวหลามจะต้องมีเยื่อหนา ต้องสั่งซื้อไม้ไผ่มาจากทางไกล (อาจเป็นจังหวัดกาญจนบุรี) โดยใช้การล่องแพตามลำน้ำมา ราคา 200 บาท/100 ลำ แล้วลำไม้ไผ่ยาว ๆ จะถูกทอนเป็นท่อนโดยใช้มีด เพื่อทำข้าวหลาม ทำให้ได้กระบอกข้าวหลามที่มีขนาดเล็กและใหญ่ ส่วนลูกปิดกระบอกข้าวหลามจะทำจากใบตองแห้งอีกฝอย การเผาข้าวหลามมักเผาในพื้นที่โล่ง เป็นพื้นดินปนทราย ส่วนใหญ่จะนิยมเผาข้าวหลามบริเวณใต้ถุนบ้าน โดยใช้ถ่านเป็นฟืน โดยใช้ถ่านจากเรือที่ส่งมาจากสุพรรณบุรี ตอนเผาต้องตั้งกระบอกข้าวหลามให้เอนประมาณ 70-80 องศา และใช้ไม้ไผ่ผ่าซีกบาง ๆ ในการกลับกระบอกข้าวหลาม (แทนการใช้มีดในปัจจุบัน) ในขั้นตอนปอกข้าวหลาม บางบ้านอาจจ้างคนมาทำหน้าที่นี้

การขายข้าวหลาม นิยมขายในฤดูหนาว โดยจะต้องนำใส่สาแหรกและหาบไปขายยังสถานที่ต่าง ๆ (เดินทางด้วยการเดิน เพื่อไปขึ้นเรือข้ามฟาก รถมอเตอร์ไซด์) เช่น ท่าช้าง ท่าเตียน (ขายส่งประมาณ 200 กระบอก (10 ลิตร) ราคา 4-5 บาท/10 กระบอก) ปากคลองตลาด สวนลุมพินี โรงพยาบาลจุฬาฯ ลานพระบรมรูปรัชกาลที่ 6 และขายในงานเทศกาลต่าง ๆ เช่น งานวัดอินทร์ งานวัดหัวลำโพง เป็นต้น

ในอดีต นอกจากการขายข้าวหลามแล้ว อาชีพอื่นของคนในชุมชนนี้ ส่วนใหญ่เป็นค้าขาย เช่น ขนมหวาน เช่น ก้อยบั้ง มันสำปะหลังบั้ง ข้าวเหนียวบั้ง ข้าวเหนียวแดง กาละแมง ขนมขี้หนูข้าวต้มมัด ข้าวตอก ข้าวตอกตาลเชื่อม มันเชื่อม ฯลฯ มีขายทั้งในชุมชนที่ตลาดบ้านขมิ้น หรือตามงานเทศกาล (งานวัด งานสงกรานต์) คนในชุมชนที่เคยขายขนมหวาน เช่น นางจิต แสงจันทร์ มารดาของคุณรังสรรค์ (เป็นที่รู้จักในชื่อ “ขนมหวานยายและ”)

ส่วนผลไม้ เช่น มะม่วง มันแกว อ้อยควั่น และผลไม้ตามฤดูกาล โดยต้องไปซื้อผลไม้จากที่อื่นมาขาย เนื่องจากสวนผลไม้ในชุมชนไม่ได้ให้ผลผลิตมากพอสำหรับการค้า แต่เพียงพอสำหรับบริโภคภายในครัวเรือนเท่านั้น สถานที่ขายผลไม้มีทั้งภายในชุมชน และภายนอกชุมชน เช่น ศาลหลักเมือง ศาลเจ้าพ่อเสือ สนามหลวง ตลาดบางลำพู ฯลฯ คนในชุมชนที่เคยทำอาชีพนี้ เช่น นางจิต แสงจันทร์ เป็นต้น

ระบบการค้าขายที่เกิดขึ้นในอดีตมีความคึกคัก เนื่องจากชุมชนในบริเวณดังกล่าวใช้การสัญจรทางน้ำเป็นหลัก จึงมีเรือเข้ามาขายสินค้าอย่างหลากหลาย เช่น เรือขายกล้วยเดี่ยว เรือขายกาแฟ เรือขายข้าวสาร เรือขายน้ำปลา เรือขายขนม เรือขายผักผลไม้ เรือขายปลาทุ ก เรือขายกะปิ ฯลฯ นอกจากนี้ชาวบ้านชุมชนยังนิยมไปจับจ่ายซื้อของที่ตลาดสด เช่น ตลาดบ้านขมิ้น ตั้งอยู่บนถนนอรุณอมรินทร์ ในอดีตชาวบ้านชุมชนนิยมไปตลาดบ้านขมิ้น แต่เมื่อตลาดทรานกเกิดขึ้น ตลาดบ้านขมิ้นก็เริ่มซบเซาลง และปิดไปในที่สุด ตลาดทรานก เกิดขึ้นเมื่อประมาณ 50-60 ปีก่อน มีขนาดใหญ่กว่าตลาดบ้านขมิ้นมาก ทำให้ได้รับความนิยมมากกว่าในภายหลัง และยังคงอยู่ถึงปัจจุบัน ตลาดศาลาน้ำร้อน บริเวณสถานีรถไฟธนบุรี มีตั้งแต่สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 และยังคงอยู่ถึงปัจจุบัน

นอกจากคลองในอดีตจะมีความสำคัญ โดยเป็นเส้นทางทางการสัญจรหลักแล้ว ยังเป็นเส้นทางของการขนส่งสินค้าทั้งข้าวหลาม และกระบอกไม้ไผ่ สันนิษฐานว่ามีการส่งไม้มาจากจังหวัดกาญจนบุรี ทำให้การประกอบอาชีพแต่เดิมจึงทำการค้าข้าวหลามเป็นหลัก ซึ่งมีกระบวนการผลิตที่เป็นระบบ มีการแบ่งหน้าที่ในการทำงาน ทั้งทำจุกปิดกระบอกข้าวหลาม ปลูก เผา ตีตราประทับฯ หลังจากการกระบวนการผลิตข้าวหลามจะถูกนำไปขายที่งานพระบรมรูปฯ รัชกาลที่ 6 บริเวณแถวโรงพยาบาลจุฬาฯ หรือตามงานวัดต่าง ๆ ที่มีงานประเพณี เช่น วัดอรุณหรือวัดอินทร์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการประดิษฐ์กระทงจากกาบมะพร้าว และกระทงกระดาษอัดกลีบ เพื่อนำไปขายในงานประจำปีที่คลองหลอดเป็นประจำทุกปี หากแต่อาชีพเหล่านี้ได้หายไปจากพื้นที่นี้ประมาณ 40-50 ปีมาแล้ว เนื่องจากคนสมัยใหม่มีการศึกษาที่สูงขึ้น อาชีพเหล่านี้จึงมีไม่ถูกเลือกที่จะประกอบเป็นอาชีพหลัก คนรุ่นใหม่จึงหันไปทำอาชีพที่มีความมั่นคงกว่าแทน โดยเฉพาะการรับราชการ

นอกจากลักษณะชุมชนในอดีตจะสัมพันธ์กับคลองแล้ว ยังมีสวนแบบยกทรง ใต้น้ำมีปลาชนิดต่าง ๆ เช่น ปลาบู่ ปลาช่อน ปลาดุก ปลากระดี่ ปลาหมอ ส่วนพืชที่ปลูกในสวนเป็นผลไม้ตามฤดูกาลนานาชนิด ไว้กินในครัวเรือนได้ และหากเหลือก็นำส่งไปขายในตลาดใกล้เคียง เช่น ลิ้นจี่ มะไฟ ชมพู มะม่วง มะเฟือง มะยม กล้วยหมาก มะพร้าว กระท้อนทอง ชำมะเลียง มะหวด ทุเรียน ส้มโอ ฯลฯ และต้นไม้อื่น ๆ เช่น ทองหลาง กระทุ่ม (ลูกสีเหลือง คล้ายเงาะ กินไม่ได้) พุระหง ฯลฯ

ปัจจุบันชุมชนวัดโพธิ์เรียงได้เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตค่อนข้างมาก ไม่หลงเหลือพื้นที่ทำสวนเหมือนแต่เดิม ขณะเดียวกันผู้คนในชุมชนก็มีอาชีพที่หลากหลายและไปทำงานนอกพื้นที่มากขึ้น เช่น ข้าราชการ ทหารเรือ รับจ้าง พนักงานรัฐวิสาหกิจและเอกชน ฯลฯ ส่วนภายในชุมชนเมื่อจำนวนบ้านเรือนเริ่มเพิ่มขึ้น ก็ทำให้เกิดร้านขายของชำ และร้านอาหารขึ้นในชุมชน ส่วนการจับจ่ายซื้อของก็ไม่ได้นุ่งเน้นไปที่ตลาดทรานกเพียงแห่งเดียวแต่ยังรวมถึงการจับจ่ายซื้อของตามห้างสรรพสินค้าและร้านสะดวกซื้อที่ต่าง ๆ ด้วยเช่นกัน

นอกจากนั้นป่าหมียังเล่าถึงบรรยากาศเก่า ๆ ในอดีตที่ผู้คนในชุมชนมีปฏิสัมพันธ์และมีส่วนร่วมกันมากคือ การทำกระทงในประเพณีลอยกระทง ช่วงวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 12 ชาวบ้านจะมารวมตัวกันที่คลองเทวดาคือคลองในชุมชนเพื่อทำการลอยกระทงกันอย่างพร้อมหน้าพร้อมตา สิ่งหนึ่งที่เป็นของขึ้นชื่อของชุมชนและมีความเกี่ยวเนื่องกันกับประเพณีสำคัญนี้ นั่นก็คือ การทำเรือกระทง นั่นเอง ป่าหมี ชาวบ้านที่เติบโตขึ้นมาในพื้นที่ของชุมชนวัดโพธิ์เรียงเล่าว่าที่มาของการทำเรือกระทงนี้มาจากคุณทวดของคุณป่าหมีซึ่งคุณทวดได้รับแรงบันดาลใจมาจากเรือแอมะ ซึ่งเป็นพาหนะสำคัญของชาวบ้านในละแวกนี้ เรือแอมะมีลักษณะเป็นเรือที่มีหลายขนาดแต่รูปแบบจะเป็นลักษณะกว้าง ช่วงเรือไม่ยาวมากเท่าไร ชาวบ้านจะพายกันมากในคลองเทวดา ซึ่งในอดีตคลองเทวดาจะมีความกว้างของคลองมากกว่าปัจจุบัน โดยวัสดุที่นำมาทำเรือกระทงนั้นก็เป็วัสดุที่มีอยู่ในชุมชน อาทิ ตัวเรือที่ทำจากกาบมะพร้าว เนื่องจากในชุมชนนั้นมีต้นมะพร้าวอยู่จำนวนมาก จึงสามารถนำส่วนต่าง ๆ ของต้นมะพร้าวมาทำให้ประโยชน์ ยังมีวัสดุที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือไม้ระกำ ซึ่งเป็นวัสดุหนึ่งที่สำคัญในการประดิษฐ์เรือกระทงแต่ไม้ระกำนั้นต้องซื้อแถววัดสระเกศ (ภูเขาทอง) การซื้อนั้นต้องซื้อทั้งลำต้นมาเลย สาเหตุที่ซื้อไม้ระกำเนื่องจากไม้ระกำนั้นมีเนื้อไม้ที่เบาสามารถลอยน้ำได้ไม่ทำให้เรือกระทงหนักเกินไป มีการทำส่วนของหลังคาบริเวณกลางลำเรือใช้ก้านมะพร้าวเป็นวัสดุในการทำให้เทคนิคการสานหรือการขัดไม้ นอกจากนี้ยังมีส่วนที่ต้องตกแต่งด้วยกระดาษสี ซึ่งสมัยนั้นต้องไปหาซื้อแถวปากคลองตลาดเท่านั้น โดยการทำเรือกระทงนี้ได้รับการสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นเปรียบเสมือนสื่อกลางที่ทำให้คนในชุมชนมารวมกันทำและได้พบปะสังสรรค์กันในช่วงเทศกาลลอยกระทง

ถึงแม้เวลาจะเปลี่ยนไปแต่การทำเรือกระทงก็ยังคงได้รับการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งชุมชนยังคงรักษาอนุรักษ์การทำเรือกระทงชนิดนี้อยู่ เรียกได้ว่าเป็นศูนย์กลางของการทำเรือกระทงภายในชุมชนเลยทีเดียว แต่ก็ยังมีบางสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเช่นวัสดุที่แต่เดิมหาได้ในชุมชนอย่างกาบมะพร้าว ก็ต้องไปซื้อจากข้างนอกซึ่งในปัจจุบันต้องไปซื้อที่ตลาดดอนหวาย เนื่องจากมีการปลูกสร้างบ้านเรือนมากขึ้น พื้นที่สำหรับการเพาะปลูกก็ลดน้อยลง อีกประการหนึ่งที่สำคัญคือเมื่อมีบ้านเรือนมากขึ้นต้นมะพร้าวต้องถูกตัดลงเนื่องจากเวลามีลมฝนรุนแรงหรือพายุ ชาวบ้านกลัวว่าต้นมะพร้าวอาจจะโค่นล้มลงมาทับบ้านเรือนหรือทรัพย์สินอื่น ๆ เสียหายได้ จึงจำเป็นต้องตัดทิ้ง

ป่าหมีเล่าต่อว่าปัจจุบันนี้การทำเรือกระทงซบเซาลงอย่างมากเนื่องจาก ชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่ออกไปในงานนอกชุมชน เช่น รับราชการ ทำงานบริษัท เป็นต้น ทำให้การทำเรือกระทงนั้นไม่ค่อยเป็นที่นิยมเหมือนเมื่อครั้งอดีต แต่อย่างไรก็ตามในช่วงใกล้เทศกาลลอยกระทงก็ยังคงมีบริษัท ห้างร้าน มาสั่งทำเรือกระทงนี้อยู่เป็นจำนวนมาก และป่าหมียังขยายการทำเรือกระทงนี้ให้กับน้องสาวของเขา เพื่อทำส่วยให้กับปากคลองตลาดในช่วงลอยกระทงอีกด้วย แต่ป่าหมียังบอกต่อว่าส่วนใหญ่คนที่เข้ามาซื้อนั้นจะจำลักษณะเรือกระทงที่เป็นฝีมือของ

ป่าหมีได้ ดังนั้นการทำเรือกระทงก็สามารถใส่ความเป็นเอกลักษณ์ของคนทำลงไปได้เช่นกัน ปัจจุบันได้มีการทดลองทำกล่องบรรจุภัณฑ์ให้กับเรือกระทงเพื่อในอนาคตจะได้ทำขายเป็นของที่ระลึก หรือผลิตภัณฑ์ส่งออก ประจำชุมชนอย่างเป็นทางการมากยิ่งขึ้น ซึ่งถือว่าเป็นที่ภาคภูมิใจของชุมชนวัดโพธิ์เรียงเป็นอย่างมากและถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าของชุมชนจากรุ่นสู่รุ่น

จากข้อมูลข้างต้นจึงจะเห็นได้ว่าชุมชนวัดโพธิ์เรียงถือเป็นโมเดลหนึ่ง que แสดงให้เห็นถึงเครือข่ายของระบบเศรษฐกิจในท้องถิ่น ที่เริ่มจากการผลิตจากท้องถิ่น ซึ่งในที่นี้คือการทำสวนผลไม้ และดอกไม้หลากหลายชนิด ผลผลิตที่ได้จากสวนจะถูกนำไปขายกันที่ตลาดต่าง ๆ เช่น ปากคลองตลาด, ตลาดศาลาน้ำร้อน, ตลาดพรานนก, ตลาดบ้านบุ การค้าขายดังกล่าวนอกจากจะแสดงให้เห็นถึงระบบเศรษฐกิจในชุมชนแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงเครือข่ายความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างชุมชนด้วยเช่นกัน ดังเช่น ระบบการแลกเปลี่ยนระหว่างบ้าน และการแลกเปลี่ยนข้ามพื้นที่ ที่ชาวสวนจากพื้นที่อื่นมาแลกต้นกล้าของพืชที่ปลูกในสวน หรือนำผลไม้มาแลกเพื่อนำเอาต้นกล้าของคนในชุมชนนำกลับไปปลูก เป็นต้น

ชุมชนช่างฝีมือ บ้านบุ

บ้านบุ บางกอกน้อย

ชุมชนบริเวณบางกอกน้อย นอกจากจะมีจุดเด่นในเรื่องการค้าผัก ขายผลไม้ และอาหารการกินแล้วนั้น ยังปรากฏให้เห็นชุมชนที่มีความเชี่ยวชาญในเรื่องการช่างด้วยเช่นกัน ดังเช่นชุมชนบ้านบุ ที่ชาวบ้านในชุมชนประกอบอาชีพทำชิ้นลงหินมาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยชุมชนบ้านบุอพยพมาตั้งถิ่นฐานเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2310 ชุมชนบ้านบุที่มีอายุราว 200 กว่าปีได้นำภูมิปัญญาในการทำงานหัตถกรรมชิ้นลงหินติดตัวมาด้วยความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านดังกล่าวทำให้ชุมชนบ้านบุมีชื่อเสียงโด่งดังในฐานะเป็นช่างฝีมือที่สำคัญของเมืองธนบุรี ชุมชนต่าง ๆ โดยเฉพาะแค่ในพื้นที่ใกล้เคียง แต่รวมถึงชุมชนภายนอก หัวเมืองต่างจังหวัดต่างมีการแลกเปลี่ยนและนำสินค้าของชุมชนไปขายยังที่ต่าง ๆ เนื่องจากในอดีตวัสดุที่ใช้ทำงานช่างส่วนใหญ่จะทำด้วยสำริด ซึ่งถือเป็นสิ่งที่ยกฐานะสำหรับผู้ครอบครองได้เช่นกัน

ชุมชนบ้านบุ เป็นชุมชนโบราณตั้งอยู่ริมคลองบางกอกน้อย แต่เดิมบริเวณนี้น่าจะเป็นที่ตั้งของชุมชนมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และมีผู้คนอาศัยอยู่หนาแน่นมาก่อน โดยมีวัดวรณาาราม ราชวรวิหาร (วัดทอง) และวัดอมรินทราราม (วัดบางหว้า) วัดโบราณสมัยกรุงศรีอยุธยาตั้งเป็นศูนย์กลางอยู่ในชุมชนมาแต่เดิม เมื่อคนบ้านบุ

อพยพครอบครัวมาทางเรือตามแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 เมื่อปีพ.ศ. 2310 และเมื่อมาถึงตรงนี้จึงได้อพยพขึ้นฝั่ง และเลือกทำเลที่ตั้งถิ่นฐานบริเวณปากคลองบางกอกน้อย นอกคลองคูเมืองราชธานี

ในอดีตอาณาเขตของบ้านบุ เริ่มตั้งแต่วัดศรีสุทธาราม (วัดชีปะขาว) เรื่อยไปจนถึงแนววัดอมรินทราราม รวมทั้งบริเวณที่เรียกว่า “บ้านเนินค้ายหลวง” ในปัจจุบันนี้ด้วย โดยในอดีตมีการแบ่งอาณาเขต ดังนี้

1. ตั้งแต่วัดศรีสุทธารามมาจน ถึงวัดสุวรรณารามราชวรวิหารเรียกว่า “บ้านบน”

2. ส่วนที่เรียกว่า “บ้านบุ” คือมีอาณาเขตตั้งแต่บริเวณตลาดบ้านบุ ไปจนถึงศาลาโรงธรรม และตั้งแต่ศาลาโรงธรรมไปจนถึงวัดอมรินทราราม เรียก “บ้านล่าง” หรือ “รั้วดิน” เพราะว่าเดินไปแล้วจะเหมือนทางตัน แต่สามารถเดินเลี้ยวขวาไปสถานีรถไฟธนบุรีได้

3. ส่วนบ้านเนิน ซึ่งชาวบ้านบุ เรียกว่า “บ้านจำผูก” ด้วยเหตุที่เรียกว่าบ้านจำผูกนั้น เพราะเป็นที่ตั้งของบ้านจำผูก เขียววิจิตร ซึ่งเป็นทหารเรือ และมีอาชีพตัดธงสำริดที่มีชื่อเสียง ดังนั้นในบริเวณนี้จึงเป็นแหล่งรวมช่างฝีมือประเภทสำริด ตั้งบ้านเรือนเรียงรายหนาแน่นเป็นแนวยาวตั้งแต่ปากคลองบางกอกน้อยตลอดเลียบบคลองผ่านวัดสุวรรณารามราชวรวิหาร วัดใหม่ยายปูนจนไปถึงวัดศรีสุทธาราม (วัดชีปะขาว) สาเหตุที่เรียกบริเวณนี้ว่าบ้านบุ เนื่องจากแต่เดิมชาวบ้านบุส่วนใหญ่ดำรงชีพด้วยการทำเครื่องทองลงในรูปแบบชิ้น ซึ่งสมัยก่อนนิยมเรียกกันว่า “ชิ้นบุ” หรือ “ชิ้นลงหิน” ดังคำกล่าวของท่านพระครูสุวรรณวโรวทยา รองเจ้าอาวาสวัดสุวรรณารามราชวรวิหาร เล่าว่า

“... อาตมาจำพรรษาที่วัดนี้ตั้งแต่เมื่อยังเป็นสามเณรเดินทางมาจากสุพรรณบุรี ตอนมีงานฉลองสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์พหุติ ซึ่งตรงกับปีพ.ศ. 2475 อาชีพตีชิ้นลงหินที่บ้านบุก็ยังคงคึกคักอยู่มาก ถึงเวลาเข้าตรู่วันแรกก็จำวัดท่านตกใจตื่นด้วยได้ยินเสียงตีชิ้นดังสนั่นหวั่นไหวไปทั่ว ตอนนั้นยังไม่มิดงานเจริญสติทางศ และสะพานข้ามคลองบางกอกน้อย บ้านบุจึงยังมีอาณาเขตกว้างขวางกว่าปัจจุบันนี้มาก เสียงตีชิ้นของแต่ละบ้านจึงรวมกันเป็นเสียงกึกก้อง ...” (ศิลาวัต สุขจิรวณ. 2535: 49) บ้านบุจึงถือเป็นแหล่งทำเครื่องทองลงหินที่มีชื่อเสียงของประเทศไทยเรื่อยมา

ลักษณะทั่วไปของบ้านบุ

2.1 สภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งชุมชนบ้านบุตั้งอยู่ริมคลองบางกอกน้อย ขอยเจริญสนิทวงศ์ 32 แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร มีเนื้อที่ทั้งหมด 25 ไร่ และมีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียง ดังนี้ ทิศเหนือ

ติดต่อกับคลองบางกอกน้อย ทิศใต้ ติดต่อกับทางรถไฟสายใต้ ทิศตะวันออก ติดต่อกับสถานีรถไฟธนบุรี ทิศตะวันตก ติดต่อกับวัดสุวรรณารามราชวรวิหาร

2.2 การคมนาคม บ้านปูนในอดีตนั้นไม่มีถนนเชื่อมต่อกับพื้นที่อื่น ๆ การเดินทางจึงใช้เรือเป็นพาหนะ เพราะอยู่ใกล้คลอง ส่วนทางเดินเท้าจะเป็นทางกรวดสลับกับทางเดินซึ่งสามารถเดินลัดเลาะตามร่องสวนออกไปยังสถานที่ต่าง ๆ ได้

นอกจากนี้ยังมีสถานีรถไฟธนบุรี หรือเรียกอีกชื่อว่า “สถานีรถไฟบางกอกน้อย” ตั้งอยู่ใกล้กับชุมชน สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อปี.ศ. 2443 เป็นทางรถไฟสายใต้ โดยเริ่มต้นจากสถานีรถไฟธนบุรีไปสุดปลายทางที่เพชรบุรี และต่อมาปี.ศ. 2464 เส้นทางรถไฟสายนี้สามารถเชื่อมต่อกับทางรถไฟสายมาเลเซีย ทำให้การเดินทางไปได้ตลอดถึงแหลมมลายู เมื่อสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ญี่ปุ่นได้ใช้สถานีรถไฟเป็นฐานที่มั่นสำหรับขนส่งยุทธปัจจัยไปจังหวัดกาญจนบุรี จึงถูกฝ่ายพันธมิตรทิ้งระเบิดจนอาคารต่าง ๆ ถูกทำลายหมดสิ้น ต่อมาจอมพล ป.พิบูลสงครามได้ทำการปรับปรุงขึ้นใหม่ โดยคงรูปแบบเดิมไว้และให้มีการเดินรถไฟจากสถานีไปยังสมุทรสาคร นครปฐม หัวหิน และกาญจนบุรี

ทางน้ำ ในอดีตเคยเป็นเส้นทางสัญจร ขนส่งสินค้า และค้าขายของคนบ้านปูนกับสังคมภายนอก และเคยใช้เป็นเส้นทางขนส่งเครื่องทองลงหินไปขายยังแหล่งต่าง ๆ เช่น สำเพ็ง ซึ่งเส้นทางสัญจรที่ใช้คือ คลองบางกอกน้อย แม่น้ำเจ้าพระยา คลองวัดทอง และคลองลัดอื่น ๆ ที่เชื่อมถึงกันหมด

ลักษณะครอบครัวและระบบเครือญาติชุมชนบ้านปูนมีตระกูลเก่าแก่ที่อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยาในครั้งนั้น 8 สกุล และได้สืบเชื้อสายมาจนถึงปัจจุบันนี้ คือ 1. โตทรัพย์ 2. จิตไพศาล 3. คงชื่นสิน 4. ปานรสทิพย์ 5. รุ่งแสง 6. เอี่ยมขันทอง 7. มลินทรานุช 8. วราศรัย

ซึ่งในจำนวนนี้มีอยู่ 2 นามสกุล เป็นนามสกุลที่รัชกาลที่ 6 ได้พระราชทานให้กับข้าราชการพล คือ “วราศรัย” พระราชทานให้นายร้อยตรี ชื่น กรมทหารราบที่ 1 มหาดเล็กรักษาพระองค์ จ.ป.ร. คุณทวดชื่อ พร ปู่ชื่อ หลวงเทพรินทร์ (เที่ยง) ณ วันที่ 8 กรกฎาคม 2449 และ “มลินทรานุช” ทรง พระราชทานให้ ขุนนทวิจารย์ (สนอม) ลำมากระหวายยุติธรรม คือ ขุนวุฒอรคณี (นุค) บิดา ปู่ ชื่อ หลวงวุฒอรคณี (ผึ่ง) ณ วันที่ 21 กรกฎาคม 2460

ชาวบ้านปูนในอดีตส่วนมากเป็นคนเชื้อชาติไทย มีความเกี่ยวข้องเป็นเครือญาติกัน ความสัมพันธ์ในชุมชนเหมือนกับในชนบท ชาวบ้านส่วนใหญ่รู้จักกันทั้งชุมชน เนื่องจากสมัยก่อนไม่ค่อยมีคนต่างถิ่นมาอยู่ รุปลักษณะ

ครอบครัวมีทั้งแบบครอบครัวเดี่ยวที่อาศัยอยู่เฉพาะพ่อแม่ลูกและครอบครัวขยายที่มีญาติพี่น้องอาศัยรวมอยู่ด้วย ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นครอบครัวของตระกูลเก่าแก่ของชุมชนบ้านนุ

ชั้นลงหิน (ชุมชนบ้านนุ) งานช่างฝีมือธนบุรี

ภาพที่ 41 แสดงชั้นลงหิน (โรงงานเจียม แสงสัจจา)

ที่มา ศศิธร ศิลป์วุฒยา. 2560.

ชุมชนบ้านนุตั้งอยู่บริเวณริมคลองบางกอกน้อยฝั่งใต้ หลังสถานีรถไฟธนบุรี เป็นแหล่งทำชั้นลงหินแห่งเดียวในประเทศไทย คุณอุดม ชันธศิริฤ (อายุ 69ปี) เล่าถึงบรรพบุรุษของชาวบ้านนุว่าอพยพมาจากอยุธยา หลังจากกรุงแตกเมื่อปีพ.ศ. 2310 โดยชาวบ้านผู้เคยประกอบอาชีพช่างบุได้รวมกลุ่มกันตั้งบ้านเรือนในท่าเลนอกคูเมือง บริเวณปากคลองบางกอกน้อย ซึ่งเป็นที่ตั้งชุมชนมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา มีวัดอมรินทราราม (วัดบางหัว) และวัดสุวรรณาราม (วัดทอง) เป็นศูนย์กลางชุมชน

เดิมการทำชั้นลงหินเป็นอุตสาหกรรมที่ทำกันแทบทุกครัวเรือน แต่ต่อมาเสื่อมความนิยมลงเพราะผลจากสงครามโลกครั้งที่ 2 และการเข้ามาของเทคโนโลยีใหม่ ปัจจุบันจึงเหลือเพียงครัวเรือนเดียวคือ โรงงานชั้นลงหินบ้านบุ “เจียม แสงสังจา”

เครื่องทองลงหินบ้านบุได้รับการคัดสรรให้เป็นสินค้าโอท็อป (OTOP) ระดับ 5 ดาว จุดเด่นคือ ความสวยงาม ผิวเงางามดูสูงค่า เนื้อภาชนะเหนียว แข็งแกร่ง ไม่ขุ่นมัวได้ง่าย มีน้ำหนัก ผิวเย็น และเมื่อเคาะจะเกิดเสียงกังวานใสคล้ายเสียงระฆัง แต่ข้อเสียคือ ดูแลรักษายาก จึงนิยมนำไปตกแต่งบ้านมากกว่าใช้งานจริง

โดยคุณอุดมได้บอกเล่าขั้นตอนของการทำชั้นลงหินและเครื่องทองลงหินว่ามีวิธีทำเหมือนในอดีต หากจะต่างก็คือวัสดุอุปกรณ์ที่หาไม่ได้ในชุมชน และต้องไปซื้อมาจากที่อื่น ดังนี้

การทำชั้นลงหินหรือเครื่องทองลงหิน

• เครื่องมือของช่าง

1. เบ้าและดินจัน
2. ค้อนแต่งและค้อนตีต่างๆ
3. คีมแต่งและคีมจับทอง
4. คีมประกบและคีมขึ้น

• วัสดุที่ใช้

1. ทองแดง เดิมใช้ “ทองม้าล่อ” หรือ “ทองฉาบ” ซึ่งเป็นโลหะผสมได้จากเครื่องดนตรีสำริดของจีน ประเภทม้าล่อ ผ่าง โหม่ง หรือฉาบมาทุบและหลอม หรือใช้ “ทองใบไม้” ซึ่งเป็นเศษสำริดที่ได้จากชั้นขำรดนำมาหลอมใหม่ แต่เนื่องจากปัจจุบันวัสดุหายากขึ้น จึงเปลี่ยนมาใช้ทองแดงบริสุทธิ์ผสมสำริด

2. ดิบุก ทำให้เครื่องทองลงหินมีสีเหลืองคล้ายทองคำ
3. ทองเดิม เป็นเศษสัมฤทธิ์ที่ได้จากเครื่องลงหินที่ชำรุด หรือเศษทองจากการกลึง
4. ถ่านไม้ซาก ใช้สำหรับงานหลอมหรือตีโลหะโดยเฉพาะ
5. ถ่านไม้หุงข้าว ใช้เฉพาะช่างกลึงสำหรับก่อเตาเคียวชั้น
6. น้ำมันดีเซล ช่วยให้น้ำทองที่เหลวในดินจันไม่ผิด ไหลลื่น และมีขอบเสมอกันไม่บิดเบี้ยว
7. ดินหม้อ
8. ไขเนื้อสัตว์
9. ชันยาเรือ

• แบ่งตามการทำงานของช่างได้เป็น 6 ขั้นตอน

1. **ช่างตี** เป็นงานที่รวมช่างหลอม ช่างแม่ และช่างตีไว้ในขั้นตอนเดียวกัน สิ่งสำคัญคือต้องผสมโลหะให้ได้เนื้อทองที่เหนียว โดยกำหนดอัตราส่วนผสมแดง 7 ส่วน ดีบุก 2 ส่วน และเศษสำริด 1 ส่วน การหลอมช่างจะหลอมโลหะจนกลายเป็นน้ำทองเข้าเป็นเนื้อเดียวกันที่มีสีแดงเรื่อ แล้วนำมาเทลงบนพิมพ์ดินเผาเรียกว่า “ดินงัน” ก่อนเททองช่างจะใช้น้ำมันซีลหรือปัจจุบันใช้น้ำมันดีเซลเคลงบนผิวดินงันก่อน จากนั้นพัดให้พัดโบกให้ทองแผ่กระจายเต็มงัน ทิ้งไว้จนแผ่นทองเย็นจะได้เป็นทองก้อน

จากนั้นนำทองก้อนมาเผาไฟให้แดงแล้วตีแผ่นทั้งเหล็ก โดยช่างจะนำเต็ง คือ หินธรรมชาติมาวางไว้หน้าทั้งหนูฐานดินให้สูงระดับเดียวกัน เต็งจะช่วยบังคับรูปทองที่ตีแผ่ออกให้อยู่ในมุมที่ช่างต้องการ คนตีมี 1-2 คน ขึ้นอยู่กับขนาดของชิ้นงาน เวลาตีช่างจะใช้คีมตีแผ่นทองไว้ให้แน่น ใช้ค้อนตีไล่ไปทีละน้อย จนกระทั่งทองเย็นเกือบจะเย็นลง สังเกตจากผิวทองเป็นสีดำก็นำไปเผาไฟใหม่ เมื่อได้ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางตามต้องการแล้วตีตะแคงขึ้นขอบจากกันขึ้นไปหาปากภาชนะให้ได้รูปคร่าวๆ แล้วตีแต่งรูปภาชนะอีกครั้งหนึ่งด้วยค้อนแต่ง ตีแต่งบนกลางหรือทั้งไม้ที่ซุดเป็นเข้าไว้รับรูปภาชนะ นำภาชนะที่แต่งรูปสมบูรณ์เผาไฟจนสุกแดงแล้วจุ่มน้ำ เพื่อให้เย็นตัวลงอย่างรวดเร็ว

2. **ช่างลาย** ทำหน้าที่ตีเก็บรอยค้อนทำให้เนื้อภาชนะเรียบเสมอกัน ก่อนตีลายต้องทาภาชนะด้วยดินหม้อให้ทั่ว เพื่อให้ภาชนะมีมวลสีน ไม่ผิตเวลาตี จากนั้นนำไปวางครอบลงบนแท่งเหล็กหัวกลมเรียกว่า กระล่อน แล้วใช้ค้อนหัวกลมขยับตีเก็บรอยค้อนจนชิ้นเป็นลายทั่วทั้งใบเรียกว่า การลายภาชนะ

3. **ช่างกลึง** กลึงผิวภาชนะให้เรียบเสมอกัน เครื่องมือที่สำคัญประกอบด้วยกมรและเหล็กกลึง กมรแบบดั้งเดิมทำด้วยไม้เนื้อแข็งเป็นท่อนกลมตรงกลางมีรอยบากเป็นร่องแทนร่องรับ ปัจจุบันใช้กมรต่อกับมอเตอร์ การกลึงต้องนำภาชนะติดกับหน้ากมร โดยใช้ชิ้นผสมไซเนื้อสัตว์ตั้งไฟหรือใช้คบเผาให้อ่อนตัว ทาชั้นที่เคลือบภาชนะนำไปติดกับหน้ากมร ชิ้นเมื่อเย็นลงจะแข็งติดแน่นกับกมร โยกคั้นให้หมุน กดเหล็กกลึงชุดลงบนผิวภาชนะแต่งให้เรียบทั่วทั้งใบ แล้วนำภาชนะออกเปลี่ยนด้านกลึงด้วยวิธีการเดียวกันจนเรียบเสมอกัน 2 ด้าน จะได้ภาชนะที่มีสีทองและมีผิวเรียบ

4. **ช่างกรอ** แต่เดิมเรียกว่าช่างตะใบ เพราะใช้ตะใบเป็นเครื่องมือในการตกแต่งผิวภาชนะปัจจุบันใช้เครื่องกรอไฟฟ้าตกแต่งปากให้กลมเรียบเสมอกัน

5. **ช่างเจียร** สมัยก่อนไม่มีขั้นตอนนี้ ปัจจุบันใช้เครื่องเจียรไฟฟ้าเป็นการตกแต่งรอยตำหนิต่างๆบนผิวภาชนะเฉพาะตรงที่มีรื้อรอยเท่านั้น โดยใช้แผ่นโลหะเนื้อหยาบ

6. **ช่างขัด** ช่างโบราณใช้หินเนื้อละเอียดขัดภาชนะให้ชิ้นเงา ต่อมาช่างบ้านอุใช้เบ้าดินที่ใช้แล้ว ซึ่งมีเนื้อแกร่งเหมือนหิน บดให้ละเอียดผสมน้ำมันมะพร้าวห่อผ้าหมักลึงไปกับเนื้อภาชนะเรียกว่า “เหยียบเบ้า” ปัจจุบันใช้เครื่องปั่นมอเตอร์ติดลูกทรายและลูกผ้าขัด

ภาพที่ 42 แสดงเครื่องปั่นมอเตอร์ตีตุลทรายและลูกผ้า
ที่มา ศศิธร ศิลป์ภูมยา. 2560.

ภาพที่ 43 แสดงยาเงาที่ใช้ในการขัด
ที่มา ศศิธร ศิลป์ภูมยา. 2560.

ชุมชนบ้านบุ จึงเป็นชุมชนข้างในย่านธนบุรีที่สำคัญแห่งหนึ่ง เพราะนอกจากจะมีมรดกทางวัฒนธรรมที่ติดตัวมาในรูปแบบของภูมิปัญญาท้องถิ่นแล้วนั้น วัฒนธรรมการทำขันลงหินก็ยังสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของระบบเศรษฐกิจระหว่างหัวเมืองต่าง ๆ ด้วยเช่น การรับแหล่งโลหะมาจากหัวเมืองต่าง ๆ มาผลิตขันลงหิน เช่น เมืองบางตะพาน (ทองคำ) เมืองกาญจนบุรี (ตะกั่วและดีบุก) เมืองศรีสวัสดิ์ (ตะกั่วและดีบุก) หรือแม้แต่การซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากันระหว่างชุมชน ดังเช่นในเอกสารที่กล่าวถึงชาวจีนจากสำเพ็งมารับซื้อขันลงหินไปขายที่ปากคลองตลาด เป็นต้น (เอกสารค่าให้การชาวกรุงเก่า อ้างถึงในปิยะนาถ อังควาณิชกุล, 2561 : 132)

ระบบการค้าขายดังกล่าวก็ส่งผลให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ของทั้งในพื้นที่ใกล้เคียง และพื้นที่รอบนอก ในลักษณะของความสัมพันธ์ทางการค้าที่หลากหลาย ทั้งจากชุมชนบ้านปูน คลองสาน และชุมชนบางกอกน้อย ซึ่งถือเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญในฐานะเมืองค้าขาย และขับเคลื่อนเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศ เนื่องจากภูมิประเทศที่ติดน้ำทำให้สะดวกต่อการคมนาคม พื้นที่บริเวณดังกล่าวจึงเป็นศูนย์กลาง และชุมชนทางการค้าท้องถิ่น และหัวเมืองมาตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน

